mulier instituut

Onderbenutting van sportaccommodaties

Kennis- en Innovatiescan WP5

Remco Hoekman
Björn Schadenberg

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Achtergrond	4
3. Afbakening van het probleem	7
4. Kerncijfers	8
5. Onderzoek	15
6. Innovaties en interventies verkregen via literatuur, expertconsultatie en crewbijeenkomst	17
7. Conclusie en kennishiaten	21
Referenties	24
Bijlage 1.	27

Naast deze kennis- en innovatiescan zijn er nog vijf andere opgesteld. Ben je geïnteresseerd in de andere kennis- en innovatiescans, klik dan op de betreffende link.

Inleiding Kennis- en Innovatiescans

Kennis- en Innovatiescan WP1 Samenvatting WP1

Kennis- en Innovatiescan WP2 Samenvatting WP2

Kennis- en Innovatiescan WP3 Samenvatting WP3

Kennis- en Innovatiescan WP4 Samenvatting WP4

Kennis- en Innovatiescan WP5 Samenvatting WP5

Kennis- en Innovatiescan WP6 Samenvatting WP6

Deze kennis- en innovatiescan is in opdracht van ZonMw uitgevoerd.

Mei 2023

1. Inleiding

Deze kennis- en innovatiescan voor de 'onderbenutting van sportaccommodaties' is tot stand gekomen op basis van literatuuronderzoek, bijeenkomsten, interviews met experts (zie bijlage 1) en consultatie van de kwartiermakers en crewleden voor dit wicked problem.

Bij bijeenkomsten gaat het onder andere om de landelijke innovatiebijeenkomst sportaccommodaties en de discussies van kennis- en beleidspartners voorafgaand aan de ondertekening van Sportakkoord 2.0 op het thema duurzame sportinfrastructuur. Daar speelt sportaccommodaties beter benutten een belangrijke rol. Bij de interviews met experts hebben we ervoor gekozen ook experts te spreken die geen onderdeel vormen van de crew en afkomstig zijn van buiten de sport. Zo probeerden we innovaties en interventies aangereikt te krijgen die in een eigen literatuurverkenning nog niet naar voren waren gekomen.

We hebben een conceptversie van de kennis- en innovatiescan gepresenteerd en bediscussieerd tijdens de crewbijeenkomst op 16 februari 2023. Daarbij was aandacht voor de afbakening van het probleem, de kerncijfers, beschikbare onderzoeken en nog ontbrekende interventies of innovaties. Ter afronding van die bijeenkomst hebben we de kennishiaten besproken en waar nodig bijgesteld.

In deze kennis- en innovatiescan voor de 'onderbenutting van sportaccommodaties' starten we met het schetsen van de achtergrond van dit wicked problem. Hierbij benoemen we kort de onderdelen die de onderbenutting van sportaccommodaties tot een wicked problem maken: de druk op de exploitatie van sportaccommodaties en de spanning met de maatschappelijke waarde en het belang dat wordt gehecht aan betaalbaarheid en toegankelijkheid van sportaccommodaties. In dit kader hebben we ook aandacht voor het gebruik van sportaccommodaties.

Vervolgens komen we tot een afbakening van het probleem en beschrijven we de focus van deze scan. Daarna presenteren we de kerncijfers en benoemen we relevant onderzoek. De innovaties en interventies krijgen in een aparte paragraaf aandacht. Op basis van dit geheel komen we ter afronding tot een conclusie en beschrijven we beknopt de te adresseren kennishiaten.

2. Achtergrond

Exploitatie sportaccommodaties staat onder druk

De kosten die zijn verbonden aan het exploiteren van sportaccommodaties zijn een actueel onderwerp en baren sportorganisaties en gemeenten zorgen. Toegenomen bouw- en onderhoudskosten en stijgende energieprijzen zorgen ervoor dat de exploitatie van sportaccommodaties grotere tekorten kent (NOC*NSF, 2022; Muller, 2022; Oldenkotte, 2022; RVVB, 2022;). Daarnaast zijn duurzaamheidsmaatregelen nodig om het sportvastgoed in lijn met de Routekaart Verduurzaming Sport te verduurzamen (Schotanus, 2020a; Schotanus 2020b).

In het Nationaal Sportakkoord 2018-2022 ging al aandacht uit naar het terugdringen van exploitatietekorten van sportaccommodaties (Ministerie van VWS, 2018). Daarbij werd onder andere verwezen naar mogelijkheden om de sportaccommodaties beter te benutten. Nederland kent namelijk een fijnmazige sportinfrastructuur, die waardevol wordt geacht voor het mogelijk maken van sportbeoefening dichtbij in de buurt. De lokale overheid maakt dit financieel mede mogelijk door sportvoorzieningen aan te bieden tegen niet-kostendekkende tarieven. Ongeveer 72 procent van de gemeentelijke uitgaven aan sport is gerelateerd aan sportaccommodaties (Van Eldert, 2022).

Recent kwamen verschillende berichten naar buiten over dreigende sluitingen van sportaccommodaties door stijgende exploitatietekorten. Vooral zwembaden en ijsbanen hebben aangegeven dat de stijgende energiekosten ze dwingen de sportaccommodaties dicht te houden. De druk op de exploitatie van sportaccommodaties heeft ook gevolgen voor de mogelijkheden om beter gebruik te maken van sportaccommodaties. Om de exploitatietekorten te verlagen kan het bijvoorbeeld beter zijn (voor de hand liggen) de openingsuren van sportaccommodaties te beperken. Dit is een maatregel die haaks staat op de wens om sportaccommodaties beter te benutten en de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties te vergroten. Dit voorbeeld laat de complexiteit zien van het beter benutten van sportaccommodaties in de huidige tijden waarin exploitatiekosten stijgen.

In Sportakkoord II (Ministerie van VWS, VNG, VSG, NOC*NSF & POS, 2022) wordt daarom nadrukkelijk ingezet op het optimaliseren van de maatschappelijke waarde van het sportvastgoed naast een kosteneffectieve exploitatie. Dit biedt meer ruimte om sportaccommodaties beter te benutten, zowel vanuit economisch als vanuit maatschappelijk perspectief.

Maatschappelijke waarde

De maatschappelijke waarde sluit aan bij de achtergrond van het overheidsingrijpen om de maatschappij te voorzien van sportaccommodaties en deze onder de kostprijs in gebruik te geven. Illustratief voor de link tussen de maatschappelijke waarde en het onder de kostprijs in gebruik geven is het verschil hierin tussen voetbalaccommodaties en tennisaccommodaties. Bijna de helft van de gemeenten (47%) geeft aan dat de kostendekkendheid van een tennisaccommodatie meer dan 60 procent is. De kostendekkendheid van de voetbalaccommodaties schatten ze het minst hoog in: drie op de tien gemeenten (31%) geven aan dat de inkomsten minder dan 20 procent van de kosten dekken (Schadenberg & Van Eldert, 2020).

Nederland kent een fijnmazige sportinfrastructuur, die waardevol wordt geacht voor het mogelijk maken van sportbeoefening dichtbij in de buurt

Deze verschillen zijn te verklaren vanuit het verleden. Vanuit het oogpunt van hygiëne, volksgezondheid en het bieden van een zinvolle vrijetijdsbesteding, die ook nog eens populair was bij de lagere sociale klassen, voorzag de overheid in sportaccommodaties (Hoekman & Van der Poel, 2009). Dit deed de overheid vooral voor de volkssporten, zoals voetbal en zwemmen, waarbij de deelnemers de kosten van de voorziening niet konden dragen (Vos, 1998; Mol, 1998).

Deze maatschappelijke waarde en het spanningsveld tussen maatschappelijke waarde en een optimale exploitatie is onderdeel van de complexiteit van het beter benutten van sportaccommodaties. Verschillende partijen hebben getracht de maatschappelijke en de economische waarde dichter bij elkaar te brengen.

Betaalbaarheid en toegankelijkheid van sport

Simpelweg de toegangsprijzen verhogen om stijgende exploitatiekosten op te vangen stuit op bezwaar in de sector. Met name vanuit zorgen over de consequenties voor de betaalbaarheid van sport.[1]

Naast de toegankelijkheid vanuit betaalbaarheid spelen andere toegankelijkheidsaspecten een rol bij een sportaccommodatie. Bijvoorbeeld de sociale veiligheid en de fysieke toegankelijkheid. De fysieke toegankelijkheid is wettelijk ingekaderd met het VN-verdrag Handicap. Waar dit niet het geval is, moeten we sportaccommodaties dus toegankelijk maken. De sociale veiligheid heeft mede vanuit de recente misstanden in de topsport (zie o.a. Olfers & Van Wijk, 2021) aandacht in het sportlandschap. Wel gaat het hier in grote mate over organisaties en in mindere mate over accommodaties, waardoor dit onderwerp in deze white paper minder centraal staat.

Om de sportaccommodaties beter te benutten is het van belang (of zelfs noodzakelijk) dat de sportaccommodaties toegankelijk zijn voor alle doelgroepen. Dit gaat dan om meer dan een helling om ze rolstoeltoegankelijk te maken, zoals werd benadrukt tijdens een bijeenkomst vanuit de Europese Commissie over toegankelijkheid en gebruik van sportaccommodaties (Rodriquez, 2022). Met het VN-verdrag Handicap en de aandacht voor toegankelijkheid in het herziene European Sport Charter (Raad van Europa, 2021) is er een duidelijk beleidskader dat aanzet om de toegankelijkheid van sportaccommodaties voor mensen met een beperking te borgen.

De toegankelijkheid van een sportaccommodatie is, naast een organisatie met passend aanbod, een belangrijke randvoorwaarde voor de benutting van de sportaccommodatie. Maar in Europa en ook in Nederland ontbreekt het grotendeels aan inzicht in de toegankelijkheid van sportaccommodaties.

Gebruik van sportaccommodaties

Iedereen kent de sportvelden die overdag leeg liggen omdat de sportvereniging alleen in de avond en het weekend actief is. Of de

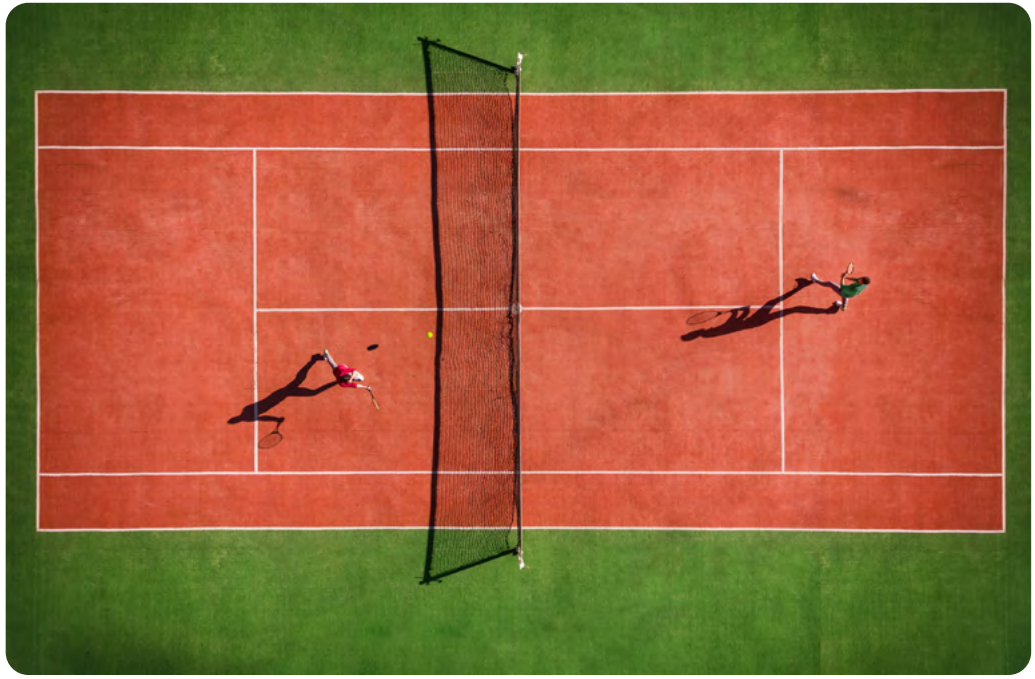

[1] Voor meer achtergrondinformatie verwijzen we naar de white paper voor wicked problem 6 'de betaalbaarheid van sport staat onder druk'.

gymzalen bij scholen die in de avond niet gebruikt worden omdat ze niet toegankelijk zijn voor sportverenigingen of niet voldoen aan de gewenste speeleigenschappen.

Dit niet-optimale gebruik van de sportinfrastructuur is al langer een punt van aandacht (zie o.a. Hoekman & van der Maat, 2017). De beleidsmaatregelen en -acties hebben niet geleid tot meer gebruik van sportaccommodaties. Recente onderzoeken laten zien dat, mede door de coronapandemie, het gebruik van formele sportaccommodaties zoals sportvelden, zwembaden, fitnesscentra en sporthallen is afgenomen. Het gebruik van de openbare buitenruimte (openbare weg, parken, bossen) en ruimte in en om het eigen huis voor sportdoeleinden is juist toegenomen (Grubben & Hoekman, 2021; Grubben et al., 2022; Pulles et al., 2021; Van den Dool & Van den Breul, 2021).

Binnen het gemeentelijk sportbeleid komt dit complexe probleem van sportaccommodaties beter benutten terug in het streven tot het laten 'renderen van het lokale sportkapitaal' (VSG, 2018). Daarbij wordt verwezen naar de combinatie tussen hardware (accommodatie), orgware (organisatie/aanbieder) en software (activiteitenaanbod). Voor optimaal gebruik van een sportaccommodatie spelen ook zaken in de organisatie of activiteitensfeer een rol. Denk bijvoorbeeld aan aspecten van sociale veiligheid, kwaliteit van aanbod, organisatiekracht van de aanbieder en affiniteit met de sportaanbieder of activiteitenleider (Hoekman et al., 2011).

Verder is het goed te beseffen dat voor betere benutting van de sportaccommodatie aandacht uit moet gaan naar de wisselwerking van deze elementen met de context. Met andere woorden, wat in de ene wijk of omgeving werkt, is niet per definitie ook betekenisvol in een andere wijk. De sociale en fysieke omgeving is daar anders en er wonen andere mensen met andere behoeften. Het aanbod moet aansluiten bij de wensen en behoeften van de inwoners en er daarmee voor de wijk en buurt toe doen om tot betere benutting van de sportaccommodatie te komen (Hoekman, 2018).

Een ander aspect waar we niet aan voorbij moeten gaan bij het gebruik van sportaccommodaties is mogelijke belemmerende wet- en regelgeving. Bijvoorbeeld de wet markt en overheid (zie o.a. Autoriteit Consument & Markt, 2016) en beperkingen in de bestemmingsplannen. Bij het breder inzetten van sportparken kan men bijvoorbeeld stuiten op de beperkende kaders van een bestemmingsplan, waardoor een fysiotherapiepraktijk of een kinderopvangorganisatie geen gebruik mag maken van het sportpark en de opstallen.

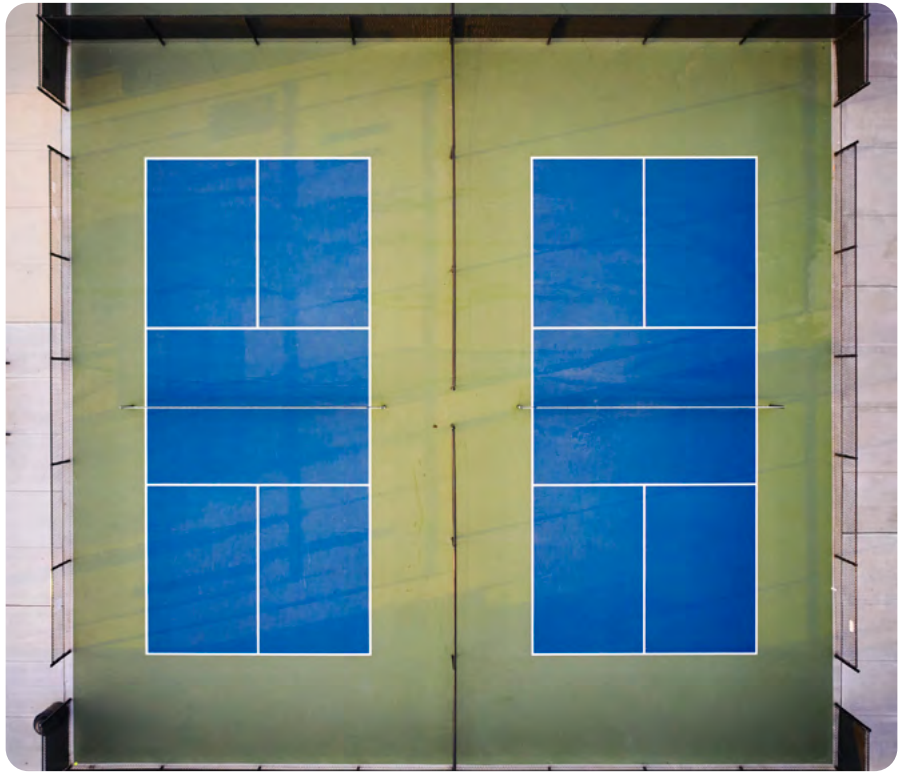

3. Afbakening van het probleem

Het wicked problem luidt: 'De sportinfrastructuur wordt te weinig gebruikt'. De ondertitel luidt: 'Sportaccommodaties staan vaak leeg; beter benutten van de sportfaciliteiten heeft veel voordelen'.

Het voorgaande impliceert dat er niet één oplossing is voor het beter benutten van sportaccommodaties, maar dat dit een multidimensionaal vraagstuk is en met recht een wicked problem of venijnig probleem genoemd mag worden. De vraag is hoe we ervoor kunnen zorgen dat nieuwe doelgroepen meer en beter gebruikmaken van de bestaande sportinfrastructuur. Hierbij wordt door ZonMw gewezen op het belang van samenwerking tussen lokale overheden, marktpartijen, stichtingen, verenigingen en (mogelijke) andere gebruikers. Het landschap van sportaccommodaties en sportaanbod kenmerkt zich immers door vele verschijningsvormen van publiek, publiek-privaat en privaat aanbod (zie ook Scheerder, 2007, 2020).

Mogelijke uitkomsten van een optimalere samenwerking zijn een grotere participatie, verbondenheid met de buurt en indirect een betere gezondheid en beter welzijn. Hierbij wordt impliciet verwezen naar het maatschappelijke karakter van het sportvastgoed. Dit sluit aan bij ambities van VSG die vastgelegd zijn in hun visiedocument Sport Stimuleert! (VSG, 2018), waarin ze spreken over het laten renderen van het aanwezige lokale sportkapitaal. Hierbij is een belangrijk uitgangspunt dat de sportinfrastructuur meer is dan een sportaccommodatie (naast deze hardware spelen de orgware en software een belangrijke rol) en dat wat nodig is om deze optimaal te laten renderen contextgebonden is.

Bij de uitwerking van het wicked problem wordt in dit kader verwezen naar de benodigde professionalisering bij sportverenigingen en consequenties daarvan voor exploitatie en beheer van sportaccommodaties. Samenvattend wordt in de programmabeschrijving aangegeven dat het van belang is de sportaccommodaties slimmer en duurzamer in te richten en te gebruiken, zodat ze meer betekenis hebben voor de sporter en de buurt of wijk. Tot op heden is het de sport- en beweegsector en gemeenten niet gelukt de maatschappelijke en financiële exploitatie duurzaam te verbeteren. Samenwerking wordt als sleutel gezien om hiertoe te komen.

Tegen de achtergrond van de inleiding hebben we het probleem geconcretiseerd in drie onderdelen:

- het gebruik van sportaccommodaties vergroten;
- de financiële exploitatie van sportaccommodaties verbeteren;
- de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties optimaliseren.

Focus van de scan

De focus ligt hier op aanknopingspunten bieden voor het vergroten van de benutting van sportaccommodaties om de maatschappelijke waarde te optimaliseren en tot een kosteneffectieve exploitatie te komen. Dit betekent dat we niet de hele sportinfrastructuur meenemen. De beweegvriendelijke omgeving laten we bijvoorbeeld buiten beschouwing. Sport is daar niet de primaire gebruiker; er is hooguit sprake van medegebruik. Denk bijvoorbeeld aan de openbare weg of natuurgebieden. Daar ligt de regie op beter gebruik dan ook niet bij de sport. We richten ons daarom primair op de sportaccommodaties.

Een andere selectie die we toepassen is dat we ons in deze white paper vooral richten op de publieke sportaccommodaties: de sportaccommodaties waar de lokale overheid een rol speelt in eigendom of beheer. De achtergrond hiervan is dat dit wicked problem van onderbenutting van sportaccommodaties vooral is ingebracht vanuit de beleidspartijen. Drie kwart van de gemeentelijke uitgaven aan sport is gerelateerd aan sportaccommodaties (Van Eldert, 2022). Maar wat is hier nu de betekenis van, hoe doelmatig is dit en hoe kunnen we het gebruik van deze sportaccommodaties optimaliseren? Het vraagstuk van onderbenutting van sportaccommodaties is hiermee vooral gericht op de sportaccommodaties waarbij een gemeente betrokken is, bijvoorbeeld in de vorm van eigenaarschap van gronden of gebouwen, verhuur van sportruimte of verstrekken van een exploitatievergoeding aan marktpartijen.

De afgelopen jaren hebben laten zien dat sportaccommodaties beter benutten niet vanzelf gaat. De noodzaak tot betere benutting doet zich overal voor. In de stedelijke context gaat het vooral om de druk op de ruimte en daarmee de noodzaak om optimaal gebruik te maken van de beperkte ruimte die er veelal is voor de sport. In plattelandsgebieden gaat het juist om het samenbrengen van functies binnen en buiten de sport om daarmee de sportaccommodaties beter te benutten en exploitabel te houden en de maatschappelijke waarde ervan te optimaliseren. Daarnaast spelen landelijke ontwikkelingen als vergrijzing en individualisering mee in veranderingen in de sportvraag. Behoeften van de samenleving veranderen hiermee, ook waar het gaat om de behoefte aan sportaccommodaties. Hiermee is sportaccommodaties optimaal benutten een blijvend aandachtspunt voor de toekomst.

Om inzicht te bieden in de mogelijkheden van beter gebruik is inzicht vereist in het speelveld, organisatorische belemmeringen of beperkende regelgeving die zich daarbij voordoen, en de beschikbare ervaringen en goede voorbeelden.

4. Kerncijfers

De kerncijfers op een rijtje:

Sportaccommodaties in Nederland

- In Nederland zijn ongeveer 21.000 sportaccommodaties. Dit zijn zowel publieke als private sportaccommodaties. Om uitspraken te kunnen doen over de spreiding van sportaccommodaties in Nederland gebruiken we een Kernindicator Sportaccommodaties, die is gebaseerd op de dichtheid van sportaccommodaties per 10.000 inwoners. Om die dichtheid te kunnen bepalen houden we rekening met de diversiteit (hoeveel sporten kan een accommodatie herbergen) en de capaciteit (zoals het speeloppervlak) van de accommodatie[2] (Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022).
- In 2022 heeft Nederland een score van 21,5 op de Kernindicator Sportaccommodaties. Een hogere score betekent een grotere dichtheid, diversiteit en capaciteit van sportaccommodaties. Er zijn regionale verschillen zichtbaar in de score op de Kernindicator Sportaccommodaties. De score hangt samen met de stedelijkheid (zie figuur 1) en omvang van de gemeente: naarmate de stedelijkheid of omvang afneemt, neemt de score op de kernindicator toe. Het landschap van sportaccommodaties laat zien dat het aanbod van sportvoorzieningen (deels) is afgestemd op de lokale situatie. Vanuit aspecten van bereikbaarheid en leefbaarheid zijn bijvoorbeeld relatief veel sportaccommodaties aanwezig in niet-stedelijke gebieden en in krimp- en anticipeerregio's. Dit is terug te zien in de score op de Kernindicator Sportaccommodaties: niet-stedelijke gebieden scoren 29,6, krimpregio's 26,6 en anticipeerregio's 27,9 (Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022).
- Nederland is tot nu toe het enige land dat gebruik maakt van een Kernindicator Sportaccommodaties, waardoor we de score van Nederland niet kunnen vergelijken met andere landen. Wel is de nabijheid tot sportaccommodaties in Nederland beter dan wat bekend is uit onderzoek in andere landen of regio's (Hoekman et al., 2016). Gemiddeld ligt de dichtstbijzijnde sportaccommodatie op minder dan 800 meter van de eigen woning. Voetbal- en tennisaccommodaties zijn goed gespreid en bereikbaar, ongeacht gemeentegrootte, stedelijkheidsgraad of sociale status van wijken (Van der Poel et al., 2016). Verder is uit diverse onderzoeken gebleken dat sporters in de steden geen gebruik maken van de dichtstbijzijnde voorziening voor een specifieke sporttak, maar er vanwege sportaanbieder, speelniveau, kwaliteit van accommodatie of een andere reden voor kiezen om bij een verderop gelegen vereniging lid te worden (o.a. Hoekman, 2016). Verder is bekend dat Nederlanders in vergelijking met inwoners van andere Europese landen het meest tevreden zijn over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt (Europese Unie, 2022).
- Een gemiddeld overdekt zwembad in Nederland telt drie bassins. Naast een wedstrijdbassin vind je in het gemiddelde zwembad twee van de volgende drie bassins: instructiebassin, peuterbassin en recreatiebassin. Daarbij is de kans dat er een instructiebassin of peuterbassin is (beide 70%) groter dan de kans op een recreatiebassin (50%). Een buitenbassin komt over het algemeen pas voor wanneer er in totaal vijf of meer bassins aanwezig zijn (Hollander & Davids, 2022).
- Zwembaden zijn vooral gelegen waar ze een groot verzorgingsgebied kunnen bedienen. Sporthallen (en gymzalen), voetbalaccommodaties en tennisaccommodaties vormen een basisinfrastructuur van gemeentelijke sportaccommodaties die nagenoeg overal aanwezig zijn, ongeacht de bevolkingsomvang. Hoewel er enige mate van ongelijkheid is in de spreiding van sportaccommodaties, zijn in Nederland voor de meeste inwoners diverse typen sportaccommodaties in de nabijheid beschikbaar (Hoekman et al., 2016).

Figuur 1 Kernindicator Sportaccommodaties naar gemeentestedelijkheid in 2022

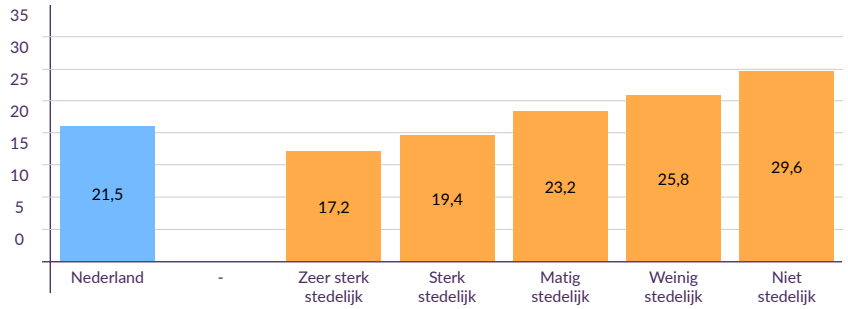

Bron: Mulier Instituut, Kernindicator Sportaccommodaties, 2022. In: Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022.

[2] De methodiek achter het bepalen van de diversiteit, de capaciteit en de uitkomst op de kernindicator is beschreven in het Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2019 (Hoekman et al., 2019).

Eigendom en beheer van sportaccommodaties

- Er bestaat een heel divers speelveld van sportaanbieders met verschillende samenwerkingen tussen overheid, markt en het maatschappelijk middenveld (Scheerder, 2007, 2020).
- Het overgrote deel van de sporthallen en sportvelden is in eigendom van een gemeente (Van Eldert & Schadenberg, 2022). De gemeente is in de meeste gevallen ook de exploitant van sportvelden in de gemeente. Voor zwembaden geldt relatief vaak dat ze geprivatiseerd zijn of dat de exploitatie is uitbesteed aan een externe partij. Het eigenaarschap van sportaccommodaties en -voorzieningen en de daarbij behorende opstallen is sinds 2017 weinig veranderd (Van Eldert & Schadenberg, 2022). Wel is de rol van verenigingen bij het onderhoud van de sportaccommodaties sterk toegenomen (zie figuur 2). Vooral veldsport- en andere buitensportverenigingen spelen een rol in het onderhoud van de sportaccommodatie. De rol van verenigingen bij de verhuur aan derden blijft beperkt.
- Tussen 2017 en 2020 zijn de gemeentelijke netto-uitgaven aan sportaccommodaties gestegen tot 854 miljoen euro in 2020. Dit sluit niet aan bij de doelstelling in het sportakkoord om de exploitatietekorten van sportaccommodaties terug te dringen. In 2021 zijn de netto-uitgaven aan sportaccommodaties met 794 miljoen euro wel een stuk lager. Dit komt voornamelijk doordat de inkomsten van gemeenten aan sportaccommodaties sterker gestegen zijn, wat vermoedelijk is veroorzaakt door de financiële coronasteunmaatregelen en de SPUK Sport (Van Eldert, 2022). Door de sluiting van sportaccommodaties en de compensatie met coronasteunmaatregelen zijn de geldstromen op lokaal niveau (wat geboekt wordt op sportbeleid en -activering en wat geboekt wordt op sportaccommodaties) anders dan in voorgaande jaren. Daardoor kunnen we de netto-uitgaven aan sportaccommodaties in 2020 en in 2021 niet goed met elkaar vergelijken.
- Gemeenten variëren vooral in huurtarief naar type gebruiker (verenigingstarief en commercieel tarief). Daarnaast lijkt de mate van stedelijkheid van de gemeenten van invloed te zijn. In stedelijke gemeenten is het gemiddelde huurtarief hoger dan in minder stedelijke gemeenten. (Van Eldert & Schadenberg, 2022)
- Verhoging van de multifunctionaliteit en het (meervoudige) gebruik van sportaccommodaties staat hoog op de gemeentelijke agenda (Hoekman & Van der Maat, 2017; Hoogendam et al., 2021). Hier zetten zij zich op verschillende manieren voor in. Bijvoorbeeld door nieuwe initiatieven (financieel) te ondersteunen, voorzieningen toe te voegen en de toegankelijkheid te verbreden. Twee op de drie Nederlandse gemeenten beschikken over ten minste één gemeentelijk sportpark dat vrij toegankelijk is en dat inwoners vrij mogen gebruiken. Gemeenten die zicht hebben op het gebruik van de open sportparken, geven aan dat deze vaak worden gebruikt buiten verenigingsverband. Ook hebben veel gemeenten negatieve neveneffecten, zoals vandalisme, waargenomen bij het gebruik van open sportparken (Van Eldert & Schadenberg, 2022). Bij open clubs en vitale sportparken in Gelderland wordt geconstateerd dat de vereniging er beter voor staat dan voor aanvang van het project (Schoemaker et al., 2021). Er is meer samenwerking tot stand gekomen, al blijkt het wel lastig om de samenwerking met zorg- en welzijnspartijen van de grond te krijgen. Door de projecten is het gebruik toegenomen en zijn de ledentallen ook gegroeid. Specifieke doelgroepen bereiken, vaak kwetsbare groepen die belemmeringen bij sport en bewegen ervaren, blijkt lastiger en is slechts in enkele gevallen gelukt.

Figuur 2 Verantwoordelijkheid verenigingen voor gebruikte hoofdaccommodatie in 2017 en 2022 (indien zwembad, binnen- en/of buitensportaccommodatie, n=449/403, in procenten)

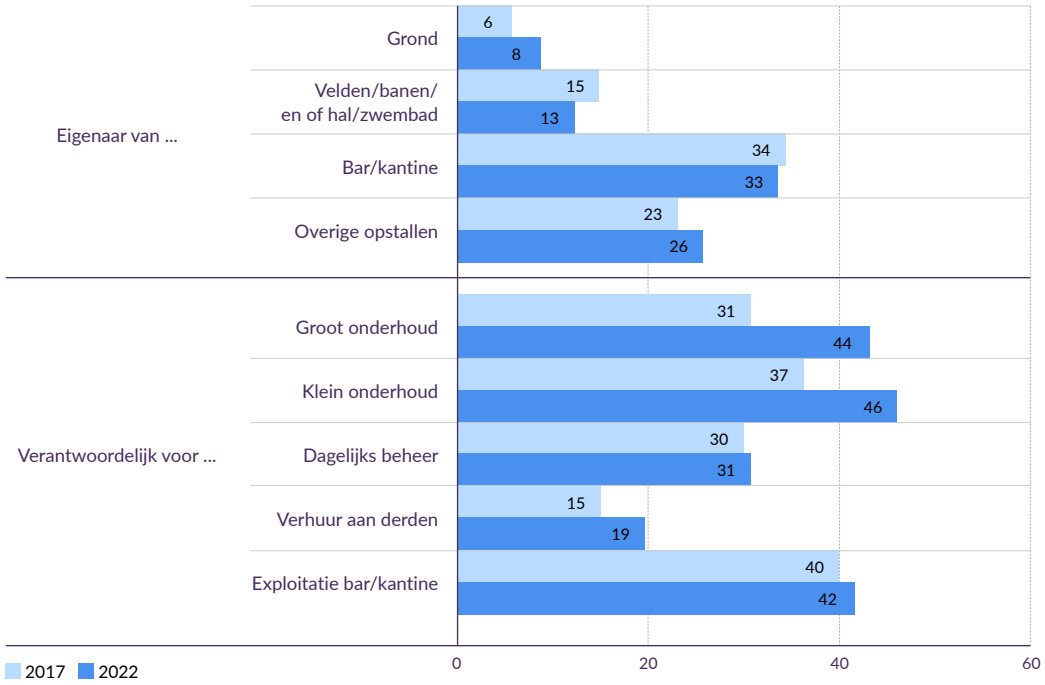

Bron: Mulier Instituut, Verenigingspanel zomer 2017 & sept./okt. 2022. In: Van Eldert & Schadenberg, 2022.

Bezetting en gebruik van sportaccommodaties

- Een hockeyveld wordt gemiddeld door 255 bondsleden bespeeld, een tennisbaan door 45 bondsleden en een voetbalveld door 155 bondsleden. De druk op velden/banen hangt samen met stedelijkheid en omvang van de gemeente: naarmate de stedelijkheid of omvang toeneemt, is over het algemeen de druk op de velden/banen hoger. Ook spelen regionale verschillen in de sportdeelname naar sporttak hierin een rol (Mulier Instituut, Database SportAanbod (DSA), 2022; KNLTB, KNHB & KNVB via NOC*NSF, 2021). Een ander aspect dat meespeelt is de aanwezigheid van kunstgras of natuurgras. Een kunstgrasveld kan intensiever en dus gemiddeld genomen door meer leden worden bespeeld dan een grasveld.
- Sporthallen worden gemiddeld circa 2.000 uur op jaarbasis gebruikt, sportzalen 1.800 uur en gymzalen 1.400 uur. Dit geldt voor de sportaccommodaties die zowel beschikbaar zijn voor zaalsport als worden ingezet voor het bewegingsonderwijs (Schadenberg et al., 2020). De bezetting van de binnensportaccommodaties is hoger in de maanden dat veldsporten 'naar binnen gaan'.
- Het gebruik van binnensportaccommodaties is in 2021 en 2022 afgenomen in vergelijking met de periode voor corona. Het gebruik van de openbare buitenruimte en het sporten thuis zijn toegenomen. De veranderingen in sport- en beweeggedrag en bijbehorend accommodatiegebruik als gevolg van de coronamaatregelen zijn waarschijnlijk deels van blijvende aard (Hoekman et al., 2023). Er is tot nog toe maar beperkt teruggeveerd naar oude patronen van accommodatiegebruik. Dit betekent dat het gebruik van formele sportaccommodaties, en dan vooral binnensportaccommodaties, is afgenomen. In figuur 4 is deze invloed van corona ook zichtbaar (SCP/CBS (VTO), 2012-2020).
- De momenten waarop men sport zijn redelijk stabiel: vooral doordeweeks in de avonduren en in het weekend overdag. Mensen plannen hun sport naast de verplichtingen van werk, school en huishouden. 20-49-jarigen sporten daardoor minder doordeweeks overdag, terwijl 50-79-jarigen, die minder werkverplichtingen hebben, dan wel actief zijn. Sinds 2000 is er een lichte verschuiving zichtbaar van sporten op een doordeweekse avond naar overdag. Dat het aandeel 50-79-jarigen in de bevolking is toegenomen en dat die ook meer aan sport zijn gaan doen, kan hiervoor een verklaring zijn. Het is immers vooral deze groep die doordeweeks overdag tijd heeft – of maakt – om te sporten. Voor de bezettingsgraad van sportaccommodaties heeft deze verschuiving in moment van de dag weinig effect, omdat de 50-plussers vooral in de openbare ruimte actief zijn, bijvoorbeeld door te wandelen en te fietsen (Hoekman et al., 2015).
- De piekmomenten in sportbeoefening zijn ook terug te zien bij de bezetting van binnensportaccommodaties (zie figuur 3). Deze bezetting kent een piek overdag door het gebruik voor bewegingsonderwijs en tussen 19.00 en 22.00 uur voor sportgebruik. In de winterperiode is de bezetting hoger dan in de andere maanden, doordat sporten als hockey, handbal en korfbal naar binnen gaan (Schadenberg et al., 2020). De gemiddelde jaarbezetting (365 dagen; 08.00-23.00 uur) van de sporthallen is 37 procent, of 45 procent wanneer we het gebruik en de openstelling op feest- en vakantiedagen buiten beschouwing laten. De samenwerking tussen onderwijs en sport blijft daarbij een aandachtspunt om beter gebruik mogelijk te maken.

Figuur 3 Gemiddelde bezetting gemeentelijke binnensportaccommodaties naar uur en periode (in procenten, feest- en vakantiedagen buiten beschouwing gelaten)

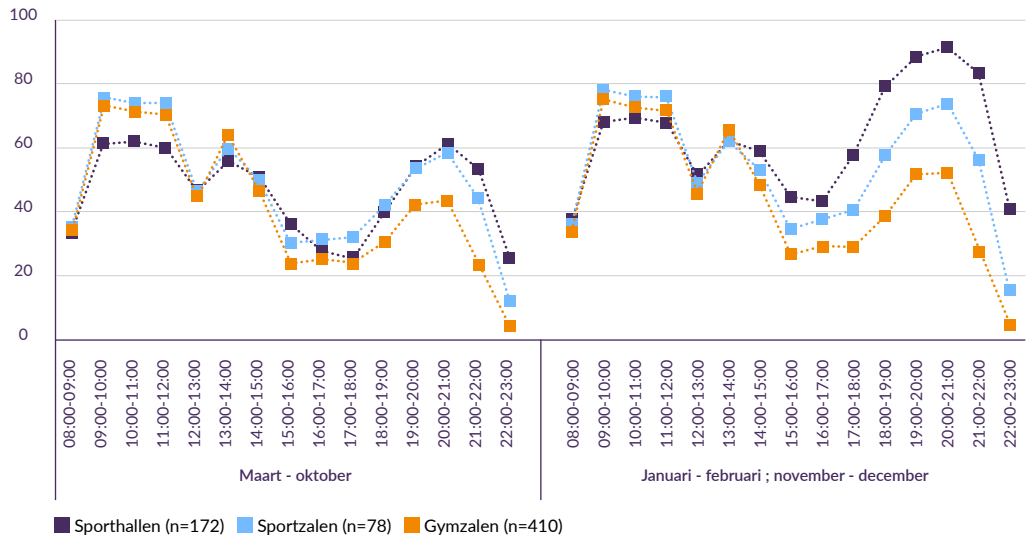

Bron: Schadenberg et al., 2020.

Figuur 4 Beoefening van sportactiviteiten naar locatie volgens de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder in de periode 2012-2020 (in procenten)

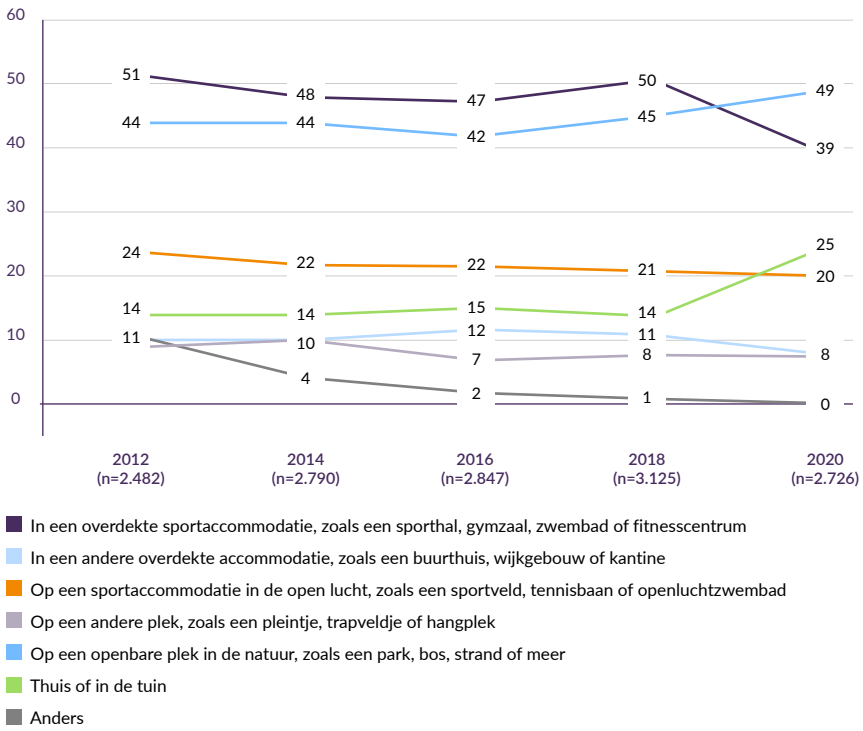

Bron: SCP/CBS (VTO), 2012-2020. Bewerking: Mulier Instituut.
In: Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022.

Accommodatiebeleid en ontwikkeling gemeentelijke uitgaven aan sport-accommodaties

- In het accommodatiebeleid van gemeenten ligt de nadruk op verduurzaming, multifunctionaliteit en medegebruik, en capaciteitsvraagstukken (zie tabel 1). Daarnaast richten gemeenten zich op de inrichting van een beweegvriendelijkere omgeving en goede openbare voorzieningen voor sportieve recreatie (Hoogendam et al., 2021).
- In 2021 gaven gemeenten in totaal bijna 1,7 miljard euro uit aan sport en ontvingen ze zo'n 585 miljoen euro vanuit de sport. De netto-uitgaven aan sport waren dus bijna 1,1 miljard euro. Het merendeel hiervan ging naar sportaccommodaties (72%). Per Nederlander gaven gemeenten in 2021 netto 63,1 euro uit aan sport, waarvan 45,4 euro valt onder het taakveld sportaccommodaties (Van Eldert, 2022). In het sportaccommodatiebeleid van gemeenten is kostenbesparing maar in beperkte mate een speerpunt (zie tabel 1).

Tabel 1 Belangrijkste speerpunten/thema's van het gemeentelijke sportaccommodatiebeleid, naar bevolkingsomvang, in 2020 (in procenten, meerdere antwoorden mogelijk, n=144)

Speerpunt / thema	Totaal	Bevolkingsomvang		
		Klein	Middel-groot	Groter
Verduurzaming	61	36	63	83
Multifunctionaliteit, medegebruik gemeentelijke sportaccommodaties	52	43	51	73
Capaciteitsvraagstukken	49	32	47	81
Beheer en onderhoud	46	50	46	42
SPUK Sport	46	38	47	56
Beweegvriendelijke omgeving	39	25	38	67
Tarieven	39	29	37	60
Verhuurbeleid, gebruiksovereenkomsten	31	43	28	31
Integrale kostprijsberekening	16	7	17	18
Kostenbesparing, efficiency	14	11	15	15
Positionering binnen maatschappelijk vastgoed	11	7	8	26
Wet Markt en Overheid	3	0	5	0
Geen actuele thema's in het sportaccommodatiebeleid	0	0	0	0
Anders	8	7	10	4
Weet ik niet	4	7	4	0

Bron: Mulier Instituut/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG), Monitor Lokaal Sportbeleid, 2020.
In Hoogendam et al., 2021.

Tabel 2 Onderverdeling netto-uitgaven* gemeenten per inwoner voor Sportaccommodaties, 2017 tot en met 2021 (in euro's)

	2017	2018	2019	2020	2021
Totaal per inwoner	**44,4**	**46,6**	**46,9**	**49,2**	**45,4**
A Interne uitvoering sportbeleid of exploitatie sportaccommodaties	**12,3**	**11,6**	**11,4**	**12,8**	**7,6**
Pacht, huur en leges	-12,8	-13,5	-14,9	-13,0	-13,2
(Specifieke) uitkeringen van het Rijk	0,0	0,0	-2,6	-4,6	-9,7
Personeel	10,0	9,5	10,3	9,5	10,2
Overige interne uitvoering of exploitatie	15,2	15,6	18,6	20,9	20,4
B Investeringen en afschrijvingen	**13,4**	**13,5**	**14,2**	**14,4**	**13,8**
Investeringen	0,5	0,3	0,6	0,7	0,4
Afschrijvingen	12,9	13,2	13,6	13,7	13,4
C Externe uitvoering sportbeleid of exploitatie sportaccommodaties	**10,4**	**13,3**	**14,2**	**14,1**	**16,9**
Uitbestedingen/subsidies sportstimulering of exploitatiebijdragen	9,5	12,1	13,1	13,4	16,1
Overige overdrachten	0,9	1,2	1,0	0,7	0,8
D Transacties en verrekeningen	**8,2**	**8,3**	**7,1**	**7,9**	**7,0**

Bron: Door CBS verzamelde gemeentelijke data (Iv3), 2018-2022. Bewerking: Mulier Instituut.
In: Van Eldert, 2022.
* Netto-uitgaven zijn de uitgaven min de inkomsten. Een negatief bedrag betekent dat de inkomsten hoger waren dan de uitgaven.

- De netto-uitgaven aan sportaccommodaties zijn na jaren van stijging in 2021 afgenomen. De verwachting was dat gemeenten door het mislopen van huurinkomsten en entreegelden hogere netto-uitgaven hadden, maar regelingen als de SPUK Sport en andere financiële steunmaatregelen blijken hiervoor te compenseren (Van Eldert, 2022).

Planningsinstrumentarium sportaccommodaties

- Er bestaat een planningsinstrumentarium voor sport, met aandacht voor verschillende typen buitensportaccommodaties, binnensportaccommodaties en zwembaden. Daarnaast kennen enkele gemeenten eigen planningsrichtlijnen voor de ruimte voor sport. Een voorbeeld hiervan is de gemeente Amsterdam. De sportnorm van de gemeente Amsterdam gaat over binnensportaccommodaties (zwembaden en sporthallen), de ruimte voor georganiseerde buitensport en sporten in de openbare ruimte. Het doel is om ruimte voor sport en bewegen een vaste plek te geven in ruimtelijke plannen. Daarbij moet per woning 5 tot 9 vierkante meter voor sport worden bestemd.
- Voor de binnensportaccommodaties zijn recent de planologische kengetallen die in 1990 zijn opgesteld en nog werden gebruikt, tegen het licht gehouden om beter aan te sluiten bij de huidige sportbehoefte en behoefte vanuit bewegingsonderwijs (Schadenberg et al., 2020). In de nieuwe richtlijnen adviseren de onderzoekers om de te hanteren richtlijn afhankelijk te laten zijn van de stedelijkheid van de gemeente, aansluitend op de afwijkende lokale situatie en bijbehorende andere behoefte. De herijkte richtlijn gaat uit van één sporthal per 10.000 tot 17.500 inwoners in stedelijke gebieden en één sporthal per 6.250 tot 12.500 inwoners in landelijke gebieden (in plaats van de generieke richtlijn van één sporthal per 15.000 tot 20.000 inwoners). Voor sportzalen adviseren ze om de bestaande draagvlakcijfers (één sportzaal per 10.000 tot 12.500 inwoners) los te laten en lokale afwegingen te maken op basis van de aanwezige configuratie aan binnensportvoorzieningen, de onderwijsbehoefte en de behoefte van sportaanbieders.
- Voor de buitensport hebben bonden eigen planningsrichtlijnen ontwikkeld in afstemming met VSG. Bij die planningsrichtlijnen speelt het aantal teams in de verschillende leeftijdsgroepen een grote rol om te bepalen hoeveel velden nodig zijn voor de reguliere verenigingsactiviteiten (trainingen en wedstrijden). De volgende bonden beschikken over een planningsrichtlijn: KNBSB (honk- en softbal), KNHB (hockey), KNKV (korfbal), KNLTB (tennis), KNVB (voetbal), NHV (handbal) en RN (rugby). Hierbij is de richtlijn voor rugby als enige niet geaccordeerd door de VSG/VNG. De richtlijn voor tennis wordt in 2023 herijkt om beter aan te sluiten op de huidige behoefte van de tennisverenigingen.
- In mei 2020 is het planningsinstrument voor zwembaden uitgebracht, waarmee de vraag naar en het aanbod van zwemwater kunnen worden bepaald (Floor et al., 2020).

Dit planningsinstrument is openbaar beschikbaar via zwemwatertool.mulierinstituut.nl. De online zwemwatertool kan een eerste inzicht geven in de behoefte aan zwemwater in een gemeente of regio. Vervolgens kan een gemeente of regio aan de hand van deze eerste inzichten een uitgebreidere analyse laten uitvoeren van de behoefte en het aanbod aan zwemwater.

(Fysieke) toegankelijkheid van sportaccommodaties

- Met cijfers van Uniek Sporten hebben we inzicht geboden in het sportaanbod voor mensen met een beperking. Van 325 gemeenten is het sportaanbod inzichtelijk. In totaal kunnen mensen met een beperking in deze 325 gemeenten 7.226 sporten beoefenen. Het is hierbij belangrijk om te weten dat het gaat om het sportaanbod en niet om sportaccommodaties. Als mensen met een beperking op één locatie meerdere sporten kunnen beoefenen, nemen we deze locatie meerdere keren mee in het aanbod. Daarnaast zegt een aantal niets over de frequentie van het aanbod: als een sport er één keer per week voor één uur wordt aangeboden, telt dit evenveel mee als meerdere keren per week, meerdere uren per dag (Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022).
- Het sportaanbod is het grootst voor mensen met een chronische aandoening: zij kunnen 62 procent van het sportaanbod voor mensen met een beperking (via Uniek Sporten) beoefenen. Deze groep is ook in aantal het grootst binnen de groep van mensen met een beperking. Het sportaanbod is het kleinst voor mensen met een visuele beperking (24%) en mensen met een meervoudige beperking (23%). Niet elk sportaanbod is toegankelijk voor alle leeftijden. Het meeste sportaanbod voor mensen met een beperking (via Uniek Sporten) is toegankelijk voor volwassenen (76%). Minder dan de helft (43%) is toegankelijk voor kinderen (Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022).
- Naast Uniek Sporten is ook de website en app 'Ongehinderd' ontwikkeld. Ongehinderd biedt inzicht in de toegankelijkheid van publieke locaties. Zowel gebruikers als een Inspecteur Toegankelijkheid kunnen deze locatie beoordelen, om de toegankelijkheid van de locaties in de werkelijkheid te toetsen. In de database van Ongehinderd zijn 1.045 sportlocaties opgenomen (Schots & Wezenberg-Hoenderkamp, 2022). Hiermee is dus van lang niet alle 21.000 sportaccommodaties inzicht in aspecten van toegankelijkheid.
- In provinciaal onderzoek komt naar voren dat als gevolg van beperkt sportaanbod voor mensen met een beperking de te overbruggen afstanden naar passende sportaccommodaties groter zijn dan voor mensen zonder een beperking.
- Bij de nieuwbouw van binnensportaccommodaties is op basis van de vereisten en mede ingegeven door het VN-verdrag Handicap aandacht voor de toegankelijkheid van accommodaties. Probleem is alleen dat toegankelijkheid niet alleen afhankelijk is van de fysieke toegankelijkheid van de voorziening. Het is ook van belang dat de organisaties die er actief zijn openstaan voor mensen met een beperking, dat er activiteiten worden georganiseerd die aansluiten bij de behoefte en dat, waar nodig, voorzien wordt in passend vervoer.
- Over andere dan fysieke aspecten van toegankelijkheid is weinig bekend. Hier valt te denken aan de sociale veiligheid van sportaccommodaties of de mate waarin mensen zich welkom voelen in een sportaccommodatie.

Tevredenheid over sportaccommodaties in Nederland

- Inwoners in Nederland, zowel sporters als niet-sporters, zijn in vergelijking met andere EU-lidstaten het meest tevreden over mogelijkheden om te sporten en bewegen in de woonomgeving (91% vs. 76%) en het aanbod van lokale sportverenigingen (91% vs. 72%) (Europese Unie, 2022).
- De volwassen bevolking is grotendeels van mening dat er voldoende sportaccommodaties in de omgeving aanwezig zijn (85%). Ook de bereikbaarheid van de accommodaties per auto (81%) en per fiets (82%) beoordelen ze positief. Verbeterpunten zitten bij de bereikbaarheid te voet (12% ontevreden) en met het openbaar vervoer (12% ontevreden). 82 procent van de volwassen bevolking geeft aan in de buurt voldoende keuze uit verschillende sporten te hebben. Wel constateren we een daling in de ervaren mogelijkheden om te sporten en bewegen in de buurt. Dit verschil is naar verwachting vooral een gevolg van de coronamaatregelen, waardoor mensen aanwezige sport- en beweegvoorzieningen niet mochten benutten (Hoekman et al., 2021).
- In de Vrijetijdsomnibus (VTO) 2020 vroeg het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) sportende Nederlanders van 12 jaar of ouder hoe tevreden ze waren over de door hen meest gebruikte sportaccommodatie. Over de meeste aspecten was een ruime meerderheid van de accommodatiegebruikers tevreden of zeer tevreden. Dit gold met name voor de bereikbaarheid per auto (93%) en per fiets (91%) en de openingstijden van de sportaccommodatie (88%). De accommodatiegebruikers waren het minst vaak tevreden over de bereikbaarheid met het openbaar vervoer (52%). Uit een vergelijkbare peiling van de VTO uit 2014 kwam grotendeels hetzelfde beeld naar voren.
- In de VTO 2020 zijn sportende Nederlanders (van 12 jaar of ouder) ook gevraagd hoe tevreden ze waren over de door hen meest gebruikte openbare plek of locatie voor sportbeoefening. Met name over de bereikbaarheid per fiets (95%), te voet (94%) en per auto (92%) en over de beschikbare routes (90%) was een ruime meerderheid van de gebruikers van de openbare ruimte tevreden of zeer tevreden. De gebruikers waren het minst vaak tevreden over de verlichting rondom de plek of locatie, een belangrijk aspect van sociale veiligheid (65%), de toegankelijkheid met rolstoel of rollator (64%) en de bereikbaarheid met het openbaar vervoer (59%). Uit een

vergelijkbare peiling van de VTO uit 2014 kwam grotendeels hetzelfde beeld naar voren.

Wet- en regelgeving

- Gemeenten zijn gehouden aan de Wet Markt en Overheid. Dit kan problemen geven bij het beneden kostprijs in gebruik geven van sportvoorzieningen. De Autoriteit Consument & Markt (ACM) stelt dat er sprake kan zijn van oneerlijke concurrentie als een private ondernemer moet concurreren met een gemeente die de exploitatie van sportaccommodaties subsidieert met publieke middelen. Op grond van de Wet Markt en Overheid zijn gemeenten verplicht om ten minste de integrale kosten van de exploitatie van sportaccommodaties in de tarieven door te berekenen. Ook is het niet toegestaan om eigen overheidsbedrijven te bevoordelen. Een uitzondering kan gemaakt worden voor activiteiten die plaatsvinden in het algemeen belang. Hierbij moet wel sprake zijn van een zorgvuldige belangenafweging en moet de gemeenteraad een formeel besluit nemen: de algemeen-belangbepaling. Dat dit tot moeilijkheden kan leiden bij het in gebruik geven van sportaccommodaties blijkt uit de gerechtelijke procedure die ACM is gestart over het overtreden van de mededingingswet door gemeente Heumen bij afspraken tussen de gemeente en een markpartij over de exploitatie van een sportcentrum (ACM, 2019). Hiermee wordt het voor gemeenten ingewikkelder om via een algemeen-belangbepaling met aangepaste tarieven het gebruik van sportaccommodaties te vergroten.
- Voor bewegingsonderwijs bestaat een handboek huisvesting bewegingsonderwijs (KVLO, 2019). Dit handboek wordt binnenkort geactualiseerd, mede vanuit de uitbreiding van het verplichte aantal uren bewegingsonderwijs. Dit vraagt om meer ruimte voor bewegingsonderwijs, waarbij een discussie ontstaat over welke ruimte daarvoor dan geschikt is. Gaat het alleen om gymzalen, sportzalen en sporthallen of mogen ook zwembaden, sportparken en speelveldjes ingezet worden als ruimte voor bewegingsonderwijs? De verwachting is dat het gebruik van (binnen)sportaccommodaties voor onderwijs toeneemt als gevolg van de verplichting van twee uur bewegingsonderwijs vanaf schooljaar 2023-2024. Niet in alle gemeenten zal voldoende ruimte voor deze uitbreiding van bewegingsonderwijs beschikbaar zijn binnen de normafstanden van onderwijslocaties (Ruikes et al., 2022). Met name in de stedelijke context wordt een ruimtetekort verwacht. De ruimte voor bewegingsonderwijs is niet in alle gevallen in de avonden voor sportbeoefening te gebruiken. Inpandige ruimten voor bewegingsonderwijs bij schoollocaties zijn in veel gevallen niet geschikt voor verhuur aan sportverenigingen. Een aparte ingang is dan vereist om te zorgen dat de gebruikers geen toegang hebben tot de school en daarmee tot de documenten en materialen die zich daar bevinden.
- Bestemmingsplannen bieden vaak beperkt ruimte om sportaccommodaties te gebruiken voor andere doeleinden. Hierin is veelal vastgelegd dat het nevengebruik van sportaccommodaties is beperkt tot sportgerelateerde groepen en verenigingen. Gemeenten kunnen wel zelf besluiten dit bestemmingsplan aan te passen. De gemeente Eindhoven heeft bijvoorbeeld in 2019 besloten om binnen de kaders van de gemeentelijke sport- en beweegvisie 'Bewegen door verbinden' 2016-2020 een ruimer gebruik mogelijk te maken. In dit geval kan een sportvoorziening als maatschappelijke voorziening worden aangemerkt, met een verruiming van gebruiksmogelijkheden als gevolg. Dit geldt voor een beperkt aantal voorzieningen en hiervoor moet de sportvereniging wel een omgevingsvergunning aanvragen (Gemeente Eindhoven, 2019).

Inkomsten sport(accommodatie) aanbieders

- In 2020 haalden particuliere exploitanten van sportaccommodaties de meeste inkomsten uit entree- en lesgelden (51%), gevolgd door subsidies en bijdragen (29%). In 2018 lag het aandeel van beide inkomstenposten op respectievelijk 54 en 16 procent. De stijging van de inkomsten uit subsidies en bijdragen is vermoedelijk een tijdelijke verschuiving als gevolg van de coronasteunmaatregelen die de overheid voor exploitanten en eigenaren van sportaccommodaties beschikbaar stelde. De daling van de entreegelden en lesgelden komt vermoedelijk voort uit de tijdelijke sluiting van sportaccommodaties als onderdeel van de coronamaatregelen.

In bestemmingsplannen is veelal vastgelegd dat het nevengebruik van sportaccommodaties is beperkt tot sportgerelateerde groepen en verenigingen

5. Onderzoek

We gaan hieronder uitgebreider in op de belangrijkste onderzoeken die raakvlakken hebben met het beter benutten van sportaccommodaties. Hiervoor hebben we ons primair gericht op onderzoek binnen Nederland. Daarnaast hebben we gezocht op internationale wetenschappelijke literatuur. Ook hebben we gebruik gemaakt van discussieverslagen en presentaties van de bijeenkomsten van de Europese expertisegroep voor sportaccommodatiebeleid en van onderzoek samengebracht door Mulier Instituut en de Raad van Europa binnen de Enlarged Partial Agreement on Sport. Uit deze zoekacties blijkt dat maar beperkt onderzoek wordt gedaan naar het beter benutten van sportaccommodaties of andere onderdelen van het sportaccommodatiebeleid.

Verhuur, bezetting, gebruik
Voor inzicht in het gebruik van sportaccommodaties wordt voor buitensport gekeken naar het aantal leden per veld. Een andere methode is om op basis van teamaantallen per leeftijdsgroep de veldbehoefte te berekenen. Hiermee ontstaat een redelijk beeld van de veldbelasting, maar het geeft geen inzicht in hoeveel uren het veld daadwerkelijk gebruikt wordt.

Bij de binnensport is op basis van het verhuursysteem inzicht in het aantal verhuurde uren. Maar dit zegt niet altijd iets over het werkelijke gebruik. Onderzoek in Denemarken laat zien dat er een gat zit tussen het aantal verhuurde uren en het aantal gebruikte uren (Hoyer-Kruse et al., 2017). In Nederland kan dit zich ook voordoen. Daarnaast zijn er verschillen in het aantal gebruikers per uur. Deels is dit afhankelijk van de sport en het daarbij te verwachten aantal sporters. Zo passen in een sporthal drie volleybalvelden met twaalf spelers per veld, terwijl er maar één zaalvoetbalveld in past met tien voetballers per veld.

Schaal- en synergievoordelen bij sportverenigingen
Clustering van sportvoorzieningen kan betekenisvol zijn om deze beter te benutten (Van der Poel et al., 2016). In de afgelopen jaren hebben diverse gemeenten (o.a. Maastricht, Den Haag, Enschede, Venlo) ingezet op clustering van sportaccommodaties, om van vele kleine sportparken toe te werken naar minder, maar grotere sportparken. Daarbij wegen ze ook het gebruik van de verschillende sportparken mee. Dit is voor het ruimtegebruik en de bezetting van de sportparken een positieve ontwikkeling. Hierdoor ontstaat minder restcapaciteit en kan optimaler gebruik worden gemaakt van de aanwezige velden.

Ter illustratie: drie kleine sportparken met elk een behoefte van 2,25 voetbalveld hebben elk drie velden nodig om in de behoefte te voorzien. Door deze drie verenigingen samen op één sportpark te zetten zijn niet negen velden (drie keer drie velden) maar zeven velden nodig (drie keer 2,25 velden). Dit is terug te zien in landelijke gegevens over het aantal leden per veld. In plattelandsgebieden met relatief veel kleinere sportparken is het aantal leden per veld lager dan in meer stedelijke gebieden met overwegend grotere sportparken.

Wicker et al. (2014) vond in Duitsland bewijs voor synergievoordelen bij grote verenigingen en pleit voor omnisportverenigingen om deze schaalsprong te kunnen realiseren. Omnisportverenigingen zijn in Duitsland gangbaarder dan in Nederland.

Er zijn beperkende aspecten te benoemen om als omnisportverenigingen tot beter gebruik van de ruimte te komen. Om te beginnen zijn de tijdstippen en dagen van het piekgebruik bij buitensportverenigingen vergelijkbaar.

Daarnaast zijn de velden vaak niet voor andere sporten te gebruiken, ook kunstgrasvelden niet. Verschillende sporten stellen verschillende eisen aan de ondergrond en belijning.

Dit punt werd ook benoemd in het Nationaal Sportakkoord (Ministerie van VWS, 2018). Als gevolg zijn binnen de kaders van dit Nationaal Sportakkoord, thema duurzame sportinfrastructuur, gesprekken gaande tussen sportbonden, VSG en marktpartijen om te zien welke mogelijkheden er zijn om een veld voor meerdere sporten geschikt te maken. Wel kunnen we vaststellen dat kunstgras meer mogelijkheden biedt om de velden beter te benutten, omdat het in tegenstelling tot grassportvelden geen beperkingen kent in de belasting in relatie tot de kwaliteit van het veld.

In Nederland zijn wel goede voorbeelden van multifunctionele accommodaties waar meerdere verenigingen gebruik van maken (zie www.mfaportaal.nl). De verenigingen behouden veelal elk hun eigen identiteit. De dorpshuizen die gerealiseerd zijn als onderdeel van de integrale dorpsontwikkelingsplannen zijn een voorbeeld van multifunctionaliteit en ook terug te vinden in het portaal. Denk daarbij aan een verzamelgebouw waar sportverenigingen, de fanfare, de carnavalsvereniging en de buurtvereniging samenkomen en samen gebruik maken van het gebouw.

Publiek-private samenwerking

Voor een goede benutting van sportruimte wordt vaak gekeken naar andere functies buiten de sport. Hierbij zijn goede voorbeelden te noemen van samenwerkingen met bijvoorbeeld kinderopvang en fysiotherapiepraktijken (Oosting, 2021). Publiek-private samenwerking is succesvol gebleken bij het optimaliseren van beheer en exploitatie van sportaccommodaties of bredere maatschappelijke voorzieningen. Bij deze publiek-private samenwerking is het van belang dat er een maatschappelijke bijdrage wordt geleverd.

Onderzoek laat wel zien dat publiek private samenwerking complex is en gepaard kan gaan met spanningen tussen partijen met verschillende belangen (Waardenburg et al., 2019). Waardenburg en collega's adviseren een waardengerichte publiek-private samenwerking. Daarbij is het streven om het aanbod en de kwaliteit van maatschappelijke voorzieningen af te stemmen op lokale behoeften en sociale opgaven. Uiteraard wel binnen financiële kaders, maar niet met een focus op economische vooruitgang.

Hardware, orgware en software

Om sportaccommodaties beter te benutten moeten we verder kijken dan alleen de sportaccommodatie. Of een sportaccommodatie gebruikt wordt, hangt van meerdere factoren af. Illustratief is het aandeel voetballers dat niet kiest voor de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie, maar de voorkeur geeft aan een voetbalvereniging die verder van huis gelegen is (Hoekman, 2016). Dit impliceert dat aspecten als organisatie, cultuur en het activiteitenaanbod een rol spelen. Dit is overigens niet uniek voor de sport, maar speelt bijvoorbeeld ook bij de schoolkeuze (zie o.a. Gemeente Rotterdam 2018). Naast een goede sportvoorziening (hardware) is de organisatie/ vereniging (orgware) die erop actief is van belang. En tot slot moeten de activiteiten (software) aansluiten bij de behoeften. Het gaat dus om de hardware, orgware en software.

Er is weinig onderzoek gedaan naar de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties

In haar visiedocument voor lokaal sportbeleid verwijst de VSG (2018) in dit kader naar het laten renderen van het lokale sportkapitaal. Ze doelt daarbij op onder andere de sportvoorzieningen, de sportaanbieders, de buurtsportcoaches en de diverse sportstimuleringsactiviteiten die lokaal worden aangeboden.

Maatschappelijke waarde van gebruik sportaccommodaties

Er is weinig onderzoek gedaan naar de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties. Om inzichtelijk te krijgen wat de vele voordelen kunnen zijn van het gebruik van sportaccommodaties, is het wenselijk om verder in te gaan op dit thema. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van onderzoeken die gaan over de bredere maatschappelijke waarde van sportbeleid.

Hierbij valt te denken aan berekeningen van 'social return on investment' (SROI), waarin wordt aangegeven dat elke euro die op lokaal niveau in sport wordt gestopt 2,51 euro oplevert aan maatschappelijke opbrengsten (Rebel & Mulier Instituut, 2019; Davies et al., 2021). Een ander voorbeeld is het UEFA Grow SROI-model (UEFA, 2015). Verder wordt in andere sectoren gewerkt met een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) (zie ook Koopmans, 2014). Deze is onder andere uitgevoerd voor brede scholen (De Blaay et al., 2007). Dit kan inspiratie opleveren voor specifiek onderzoek naar de maatschappelijke waarde van het gebruik van sportaccommodaties.

6. Innovaties en interventies verkregen via literatuur, expertconsultatie en crewbijeenkomst

Goede voorbeelden die Kenniscentrum Sport en Bewegen, VSG en sportbonden verspreiden, vormen de basis voor dit hoofdstuk. Vervolgens hebben we hier met een groep experts over doorgepraat. In eerste instantie met vier experts die geen onderdeel zijn van de crew en deels ook het perspectief van buiten de sport meenemen (zie bijlage 1 voor een overzicht van geraadpleegde experts).

Er zijn verschillende redenen dat het aantal interviews beperkt is gebleven tot vier. Allereerst is het aantal onderzoekers dat zich met dit vraagstuk bezighoudt beperkt en zijn deze onderzoekers grotendeels werkzaam bij het Mulier Instituut. Ten tweede was het voornemen om vooral experts van buiten de crew te raadplegen. Tot slot hebben recente discussies over dit onderwerp plaatsgevonden vanuit het thema duurzame sportinfrastructuur van het sportakkoord. Daarbinnen hebben dossierhouders van het ministerie van VWS, VSG, NOC*NSF, POS en BSNC samen met onderzoekers van het Mulier Instituut in meerdere sessies onder andere deze problematiek besproken. De uitkomst hiervan is meegenomen in het document 'Hoofdlijnen Sportakkoord II. Sport versterkt.' (Ministerie van VWS, VNG, VSG, NOC*NSF & POS, 2022). Deze partijen opnieuw bevragen over deze problematiek heeft weinig meerwaarde. We nemen hieronder wel de hoofdlijnen uit deze discussies mee.

De uitkomsten van de literatuurstudie en expertconsultatie hebben we uitgewerkt in een conceptnotitie en gepresenteerd en bediscussieerd tijdens een crewbijeenkomst. Doel hiervan was om de innovaties en interventies verder te concretiseren en waar nodig uit te breiden.

Meer samenwerking gemeenten en sportbonden

Vooral in de stedelijke context wordt gezocht naar mogelijkheden om het ruimtegebruik te optimaliseren. Daarbij wordt onder andere gekeken naar mogelijkheden voor flexibele speeldagen bij de buitensport. In Utrecht is er bijvoorbeeld voor gekozen een deel van de jeugdcompetities voor voetbal op de zondag te laten spelen in plaats van op de zaterdag. Hierbij werken gemeenten samen met de sportbonden. Ook sportbonden zoeken naar mogelijkheden om beter gebruik te maken van de ruimte of om meer mensen te laten sporten. Voorbeelden hiervan zijn het toestaan van bijvoorbeeld zaalhockey of zaalkorfbal op kunstgrasvelden met een tijdelijke overkapping.

Uit de expertconsultatie blijkt dat er een breed besef is bij gemeenten en sportbonden dat flexibiliteit nodig is om de sportruimte beter te benutten. Daarom zijn overleggen opgestart over aanpassingen in de huidige competitiedagen. Ook worden in een aantal gevallen aangepaste accommodatie-eisen gehanteerd, zoals het spelen van zaalhockey in een blaashal in plaats van een sporthal toestaan. Verder zien we nieuwe competitievormen ontstaan bij sportbonden om zo het gebruik meer te spreiden. Denk bijvoorbeeld aan vrijdagavond- of dinsdagochtendcompetities voor specifieke doelgroepen om het gebruik beter over de week te spreiden.

Geen duidelijk eigenaarschap van probleem
Een knelpunt dat de experts onderstrepen is het ondoorzichtige eigenaarschap. Het is onduidelijk wie de verantwoordelijkheid heeft om te sturen op beter gebruik. Wat voor baat heeft een vereniging die enig gebruiker is van een sportpark erbij om het gebruik overdag te vergroten? Onderzoek naar de verantwoordelijkheden van verenigingen laat bijvoorbeeld zien dat maar 19 procent bij de eigen accommodatie verantwoordelijk is voor verhuur aan derden (Van Eldert & Schadenberg, 2022). Hiermee zijn gemeenten primair aan zet om het gebruik te vergroten, maar in veel gevallen is de voorziening voor het hele seizoen in gebruik gegeven aan de vereniging zonder specificatie van gebruiksuren. Hierdoor kan de situatie ontstaan dat de vereniging niet mag verhuren aan derden en de gemeente niet kan verhuren aan derden omdat de gebruiksuren voor de vereniging niet vastgesteld zijn.

Wanneer je baat hebt bij betere benutting van de accommodaties, is het aannemelijker dat je inspanningen levert om die te bevorderen. Maar de vraag is wie baat heeft bij betere benutting van sportaccommodaties. Zo zijn er voorbeelden van gevallen waarin exploitanten van zwembaden de openingsuren beperken om kosten te besparen en te komen tot een betaalbare exploitatie. Een exploitant heeft hier dus geen baat bij verruiming van de openingsuren. Hetzelfde kan gelden voor een sportvereniging die niet direct het belang ziet van meer gebruik door andere partijen, maar wel bezwaren kan benoemen als mogelijke vernieling van materialen, slijtage aan de velden, extra druk op vrijwilligers, enzovoort.

Om de voorzieningen dan beter te benutten kan het wenselijk zijn de individuele belangen van verschillende gebruikers/verenigingen en het overkoepelende belang bij elkaar te brengen. Bijvoorbeeld door een stichting waarin de gebruikers vertegenwoordigd zijn, verantwoordelijk te maken voor het beter benutten van de sportaccommodatie en het overkoepelende belang.

Met andere woorden, beter benutten vraagt om regie. Dit is ook zichtbaar bij bijvoorbeeld open sportparken of speelplekken in de wijk. Wanneer ze vrij toegankelijk zijn, geldt veelal het recht van de sterkste. Om breed gebruik mogelijk te maken is regie nodig, bijvoorbeeld door een buurtsportcoach en met georganiseerd aanbod, om te zorgen dat alle doelgroepen worden bediend en de maatschappelijke waarde wordt vergroot. Deze regie op beter benutten ontbreekt in veel gevallen, mede omdat niemand zich eigenaar voelt van het probleem. Een sportparkmanager, naar het voorbeeld van Amsterdam, kan zo'n aanjager van beter gebruik en coördinator van dit gebruik zijn.

Kansen met buurtsportcoaches bij sportverenigingen
De organisatie en de aangeboden activiteiten zijn van belang voor het gebruik van de sportaccommodatie. Een vereniging met vrijwilligers die vooral in de avonduren beschikbaar zijn, heeft beperkte mogelijkheden om het gebruik overdag te vergroten. Hier liggen kansen bij het verbinden van verenigingen met professionals zoals de buurtsportcoach of sportparkmanagers. Een voorbeeld hiervan is Sportpark Galecop in Nieuwegein[3].

Door een sportparkmanager of buurtsportcoach bij de sportvereniging te plaatsen, nemen mogelijkheden voor een betere bezetting overdag toe. Zo kunnen buurtsportcoaches de verbinding met het onderwijs leggen en bijdragen aan de gewenste intensivering van de samenwerking tussen sport en onderwijs in het gebruik van sportaccommodaties. Zeker waar onderwijsvoorziening en sportvoorziening zich in de nabijheid van elkaar bevinden. Een andere mogelijkheid is overdag activiteiten verzorgen voor gepensioneerden of voor werknemers van nabijgelegen bedrijven.

Innovaties voor betere benutting van sportaccommodaties
Voorbeelden van innovaties die tot betere benutting van sportaccommodaties leiden zijn beschikbaar binnen en buiten de sport. Binnen de sport zijn er online verhuursystemen, zoals Meet & Play van de KNLTB. Hiermee kunnen niet-leden via een online platform een baan huren bij een tennisvereniging op momenten dat de eigen leden deze niet gebruiken. Ook Inviplay is noemenswaardig, net als YnBeweging en de daarop aangesloten Blij-van-Sport-app in gemeente Leeuwarden[4].

Een ander voorbeeld is geautomatiseerd toegang verstrekken tot een sportvoorziening met de benodigde sportmaterialen. Ook dit kan via een online reservering. Het bespaart ook de kosten voor een beheerder die anders aanwezig moet zijn om toegang te verlenen en de materialen te verstrekken. Daarnaast kijken sportbonden naar de mogelijkheden van multifunctionele sportvelden, bijvoorbeeld kunstgrasvelden die voor meerdere sporten geschikt zijn, of naar mogelijkheden van led-belijning.

Bij het benutten van sportaccommodaties voor doeleinden buiten de sport valt te denken aan de uitkomsten van de diverse challenges die Sportinnovator heeft uitgeschreven. Een voorbeeld hiervan is de folie die uitgerold kan worden over het kunstgrasveld om energie op

[3] https://www.allesoversport.nl/thema/beleid/sportpark-galecop-maatschappelijke-verbinding-als-sportief-verdienmodel
[4] www.inviplay.nl
https://ynbeweging.frl/
https://www.bvsport.nl/gemeente-leeuwarden-sluit-zich-aan-bij-provinciaal-sportplatform/

te wekken op momenten dat het veld overdag niet gebruikt wordt (zie www.duurzamesportsector.nl).

Van monofunctioneel naar multifunctioneel

De sportaccommodaties dienen vaak één doel en één gebruiker. Om deze monofunctionele sportaccommodaties optimaal te benutten is het van belang ze meer te gaan zien als ontmoetingsplek waar diverse functies samen kunnen komen. De accommodatie als ontmoetingsplek in de wijk vergroot de maatschappelijke waarde. Wel kan deze hiermee de functie van ander maatschappelijk vastgoed overnemen.

Op basis van de expert gesprekken ligt de meeste waarde in het laten toenemen van het gebruik buiten de sport. Beter benutten is hier in mindere mate gericht op het vergroten van het sportgebruik. Wel wordt zo een bijdrage geleverd aan het vergroten van de maatschappelijke waarde van het sportvastgoed. Belangrijk bij toekomstige voorzieningen is wel om bij de bouw van nieuwe accommodaties rekening te houden met een bredere inzet van de voorziening. Goede voorbeelden hiervan zijn te vinden bij de genomineerden en winnaars van de verkiezing Sportaccommodatie van het jaar[5].

In Denemarken zijn ook goede voorbeelden te vinden van aanpassingen van oude monofunctionele handbalaccommodaties of andere gebouwen of gebieden naar multifunctionelere sportruimten. Bijvoorbeeld een oude fabrieks-hal die een urban sports-centrum werd[6].

Vanuit de combinatie tussen sport en onderwijs kan gedacht worden aan de Brede School met sportvoorzieningen bij de school. Of aan het 2+1+2-model, dat naast twee uur bewegingsonderwijs inzet op een uur bewegen onder schooltijd en twee uur bewegen na schooltijd om zo te komen tot meer sporten en bewegen in en om school. Andere noemenswaardige ontwikkelingen om te komen tot meervoudig gebruik zijn het ontstaan van open sportparken (Van Holsteijn & Scholte, 2022; Schots & Schadenberg, 2020), de opkomst van multifunctionele sportaccommodaties (zie www.mfaportaal.nl) en differentiatie in huurtarieven over de dag (lagere tarieven in daluren). Zo laat onderzoek naar open sportparken zien dat deze maatregelen potentie hebben voor meer gebruik (Schoemaker et al., 2021).

Toch laten diverse onderzoeken zien dat het beter benutten van sportaccommodaties en samenwerking hierbij tussen organisaties complex is (o.a. Waardenburg et al., 2019; Schoemaker et al., 2021). Het sportsysteem kent vaste sportmomenten, mede vanwege training en competitie, en heeft met duidelijke piekbelastingen te maken.

Maatschappelijke waarde in beeld brengen

De sportaccommodaties beter benutten wordt van belang geacht vanwege de 'vele voordelen die dit biedt', zo staat te lezen in de probleemdefinitie van het wicked problem. Deze 'vele voordelen' verwijzen (ook) naar de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties.

Er zijn diverse methoden beschikbaar die proberen de maatschappelijke waarde van sport en bewegen te becijferen. Deze methoden richten zich niet primair op de maatschappelijke waarde van een sportaccommodatie, maar meer op de maatschappelijke waarde van sport en bewegen of van investeringen in sport en bewegen. Hierbij kan gedacht worden aan de SROI of het GROW-model van de UEFA.

Daarnaast wijzen experts op nieuwe initiatieven die zich meer richten op de waarde van sportaccommodaties. Zo kijkt bureau MAEX naar de maatschappelijke waarde van initiatieven, waaronder sportinitiatieven en sportvoorzieningen zoals de Eendracht in Amsterdam en de Klup in Deventer (zie www.maex.nl). De Hogeschool van Arnhem en Nijmegen is recent gestart met een maatschappelijke kosten-batenanalyse van een sportpark in Arnhem. Voortbouwend op methodieken als SROI en MKBA, al dan niet gebruikmakend

Het is van belang om de veelal monofunctionele sportaccommodaties meer te gaan zien als ontmoetingsplek waar diverse functies samen kunnen komen

[5] https://www.duurzamesportsector.nl/sportaccommodatievanhetjaar/
[6] https://en.loa-fonden.dk/

van de Sustainable Development Goals, biedt deze kansen om de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties in beeld te brengen. Met beter inzicht in de (potentiële) maatschappelijke waarde van sportaccommodaties wordt tastbaarder wat de betekenis is van het beter benutten van deze sportaccommodaties.

Een belangrijk punt dat in het Sportakkoord 2.0 en in onze expertconsultatie naar voren komt, is dat de maatschappelijke waarde centraler mag komen te staan bij sportaccommodaties. De sportvoorzieningen zijn veelal gebouwd met als doel om maatschappelijke waarde te hebben. Die maatschappelijke waarde is de reden van overheidsingrijpen en daarmee het echte doel van sportaccommodaties. Het beter benutten van sportaccommodaties mag daarom ook wat kosten. Dat betekent dat beter benutten dus niet primair gaat over de exploitatiekosten terugdringen, maar eerder over de maatschappelijke waarde vergroten en dus de vele voordelen die het benutten van sportaccommodaties met zich meebrengt.

Hieruit komt voort dat het relevanter wordt om de aandacht te richten op groepen die het meeste baat hebben bij sporten en bewegen of op verbreding met functies die maatschappelijke betekenis hebben (zorg, onderwijs, welzijn). De aandacht richt zich dan minder op hoe het huidige verenigingslid vaker aan het sporten te krijgen is en meer op hoe we niet-sporters kunnen aanzetten om sportaccommodaties te gebruiken.

Het maatschappelijke belang dat wordt toegekend aan sport(accommodaties) werd onderstreept tijdens recente discussies in het Wetgevingsoverleg Begrotingsonderdeel Sport en Bewegen op 28 november en 1 december 2022. Daar werden zorgen geuit over sportvoorzieningen die als gevolg van de energiecrisis failliet zouden gaan of de openingstijden flink zouden beperken voor een betere exploitatie. Daarmee zou veel maatschappelijke waarde verloren gaan. De Kamerleden riepen daarom op tot energiecompensatie voor de ijsbanen, zwembaden en andere sportvoorzieningen om zo te voorkomen dat de in al die jaren opgebouwde sportinfrastructuur als gevolg van de energiecrisis deels om zou vallen.

Toegankelijkheid van sportaccommodaties versnellen

Om sportaccommodaties beter te benutten is het van belang dat deze ook voor mensen met een beperking toegankelijk zijn. Om discussie op gang te brengen over de toegankelijkheid van sportaccommodaties en mogelijkheden om deze te verbeteren organiseren de Raad van Europa (EPAS) en het Mulier Instituut een bijeenkomst hierover voor beleidsmakers en onderzoekers in Europa. Ter voorbereiding op deze vergadering verzamelen we goede voorbeelden van onderzoek en praktijk op het thema van toegankelijkheid en gebruik van sportaccommodaties.

In Nederland bestaat het streven om beter zicht te krijgen op de toegankelijkheid van sportaccommodaties. Met steun van ministerie van VWS hebben we de eerste registraties van toegankelijkheidskenmerken in de Database SportAanbod (DSA) opgenomen. Verder is er op dit thema een lopende samenwerking tussen het Mulier Instituut en Onbeperkt Sportief om data over de toegankelijkheid van sportaccommodaties te verbeteren.

Met name bij de oudere sportaccommodaties is de toegankelijkheid een aandachtspunt. Met de BOSA-regeling is een subsidieregeling voor sportverenigingen beschikbaar voor onder andere investeringen in de bouw en het onderhoud van sportaccommodaties.[7] Momenteel kunnen sportaanbieders via de BOSA 30 procent subsidie krijgen voor investeringen in duurzaamheids- en toegankelijkheidsmaatregelen bij sportaccommodaties. Voorwaarde is dat het subsidiebedrag uitkomt boven het drempelbedrag van 2.500 euro. Dit drempelbedrag was tot 2021 hoger (5.000 euro).

Met de verlaging van het drempelbedrag zijn in 2022 meer aanvragen mogelijk gemaakt. Knelpunt kan nog wel zijn dat de exploitanten de investering eerst zelf moeten doen voor ze subsidie krijgen. Mogelijk is dit een belemmering voor het doorvoeren van toegankelijkheidsmaatregelen. In 2021 zijn 46 aanvragen van sportaanbieders voor toegankelijkheidsmaatregelen goedgekeurd voor een subsidiebedrag van 620.000 euro (Dalhuisen et al., 2022).

De BOSA kan verder nuttig zijn bij het doorvoeren van accommodatie-aanpassingen die het gebruik positief kunnen beïnvloeden. Hierbij valt te denken aan mogelijkheden om de multifunctionaliteit van een sportvoorziening te vergroten. Voor deze maatregelen is 20 procent subsidie beschikbaar.

[7] Meer informatie over deze regeling is te lezen op de website van DUS-I: https://www.dus-i.nl/subsidies/stimulering-bouw-en-onderhoud-sportaccommodaties

7. Conclusie en kennishiaten

Om te beginnen stellen we vast dat er beperkt onderzoek wordt gedaan naar achtergronden van het sportaccommodatiegebruik en dat we dus beperkt inzicht hebben in oorzaken van en oplossingen voor onderbenutting van sportaccommodaties. Het is een probleem dat vooral vanuit beleid naar voren is gebracht en nog maar beperkt wordt omarmd door de wetenschap. Hierdoor is het wetenschappelijke onderzoek over sportaccommodaties in Nederland beperkt. Overigens geldt dit ook voor het wetenschappelijk onderzoek buiten de landsgrenzen. Hierdoor is er beperkte informatie beschikbaar over motieven en belemmeringen voor sportaccommodatiegebruik en werkzame mechanismen voor het vergroten van de sportieve en maatschappelijke benutting van sportaccommodaties.

Op basis van bovenstaande verkenning van het speelveld en expertconsultatie benoemen we hieronder enkele centrale conclusies. Vervolgens gaan we in op de kennishiaten die hieruit voortkomen en die de geformeerde crew voor het wicked problem van sportaccommodaties beter benutten bevestigd heeft.

Conclusie

Om sportaccommodaties beter te benutten is aandacht nodig voor de combinatie van hardware, orgware en software. Het gebruik van een sportaccommodatie is mede afhankelijk van de vereniging, organisatie of buurtsportcoach die er actief is en de mate waarin de georganiseerde activiteiten aansluiten op de behoefte van de omgeving. De lokale netwerken die zijn ontstaan vanuit lokale sportakkoorden, kunnen hier waardevol zijn, doordat hier al verschillende sportaanbieders, lokale professionals en partijen uit andere domeinen (onderwijs, welzijn, etc.) met elkaar worden verbonden.

Om urgentie te laten ontstaan bij partijen om hier samen mee aan de slag te gaan, moet helder zijn wat beter benutten van sportaccommodaties oplevert voor de verschillende partijen. Samenwerking tussen partijen binnen en buiten de sport op het lokale niveau is belangrijk om tot betere benutting te komen. Zo blijkt dat publiek-private samenwerkingen kansrijk kunnen zijn en waarde kunnen toevoegen. Maar deze zijn niet eenvoudig en kunnen beperkt worden door wet- en regelgeving die het niet zonder meer toestaat dat bijvoorbeeld een fysiotherapiepraktijk kantoor heeft op een sportpark. Toch laten pilots hiervan, onder andere in de gemeente Gorinchem (Nafzger & Hoekman, 2021), zien dat het mogelijk is en meerwaarde heeft.

Daarnaast zijn innovaties aan te wijzen die sportaccommodaties een duurzaamheidsfunctie geven door energieopwekking, waterberging en biodiversiteit. De mogelijkheden hiervan kunnen verder verkend worden om de maatschappelijke benutting te optimaliseren en mogelijk ook bij te dragen aan een betere financiële exploitatie. Hier kunnen Sportinnovator, sportbonden, gemeenten en marktpartijen een belangrijke rol spelen in het aanjagen en realiseren van innovatieve toepassingen voor betere benutting van sportaccommodaties.

Sportaccommodaties beter benutten gaat om meer dan sportgebruik en vraagt ook aandacht voor het vergroten van de maatschappelijke functie en maatschappelijke waarde van een sportaccommodatie. Hier is een belangrijke rol weggelegd voor de lokale overheid vanuit de bredere maatschappelijk-vastgoedportefeuille: is de gemeente bijvoorbeeld bereid een buurthuis te sluiten en die functie onder te brengen in de sportkantine? Ook voor de buurtsportcoach is een rol weggelegd als verbindende professional op lokaal niveau.

Er is een potentieel om sportaccommodaties een bredere maatschappelijke functie te geven. Ter inspiratie zijn via www.allesoversport.nl

goede voorbeelden te vinden van multifunctionele accommodaties in Gaanderen, Burgum, Eemnes en Uithoorn. Daarnaast biedt het MFA-portaal (www.mfaportaal.nl) meerdere voorbeelden van succesvolle multifunctionele sportaccommodaties. Bij deze accommodaties is aandacht voor zowel de sportieve als de maatschappelijke benutting.

Samenvattend stellen we vast dat niet-optimale benutting van sportaccommodaties veelal het gevolg is van een combinatie van factoren. De volgende factoren komen daarbij naar voren:

- verschillende belangen die samenwerking lastig maken;
- monofunctioneel karakter van een accommodatie of andere vereisten voor gebruik door andere partijen;
- beperkte organisatiekracht van vereniging;
- beperkende wet- en regelgeving en bestemmingsplannen.

Kennishiaten

Hoe vraag naar sport ontstaat

Nederland heeft een fijnmazige sportinfrastructuur, maar de mate waarin de sportvoorzieningen worden gebruikt verschilt. Er zijn kijkend naar huidige bezettingsoverzichten veel mogelijkheden om de sportaccommodaties beter te benutten. Wat weerhoudt mensen er nu van om deze sportaccommodaties te gebruiken? En wat maakt dat mensen wel willen sporten of bewegen in of op een sportaccommodatie? De groei in sportdeelname is nu vooral zichtbaar buiten de formele sportaccommodaties. Hoe kunnen we de aansprekende elementen in dat type aanbod (bijvoorbeeld grotere flexibiliteit) benutten om het gebruik van sportaccommodaties te vergroten?

Waar mogelijkheden zijn voor beter benutten

De sport kent duidelijke piekmomenten in het gebruik van sportaccommodaties. Deels is dit goed inzichtelijk op basis van bezettingsoverzichten, maar veelal ontbreken overzichten van de mate van gebruik. Daarnaast zijn er regionale verschillen in de problematiek, met de druk op de ruimte in stedelijk gebied en de nadruk op bereikbaarheid en leefbaarheid in plattelandsgebieden. Maar ook binnen een gemeente zijn vaak duidelijke verschillen te zien in het gebruik van verschillende sportaccommodaties. Niet iedereen gebruikt de dichtstbijzijnde accommodatie: iemand kiest wat bij hem of haar past. Het is de combinatie van hardware, orgware en software die maakt dat de ene sportaccommodatie meer wordt gebruikt dan de andere.

Om te komen tot beter gebruik van sportaccommodaties is het van belang om zowel een korte- als een langetermijnperspectief te hanteren. Naar verwachting ontstaan met kleine veranderingen op de korte termijn mogelijkheden om het gebruik te vergroten. Te denken valt aan verenigingsondersteuning gericht inzetten of buurtsportcoaches toewijzen aan sportaccommodaties en sportverenigingen waar het gebruik relatief beperkt is.

Om te komen tot beter gebruik van sportaccommodaties is het van belang om zowel een korte- als langetermijnperspectief te hanteren

Daarnaast is een langetermijnperspectief nodig om bijvoorbeeld het systeem van sport en onderwijs beter op elkaar aan te laten sluiten en sportvastgoed mee te nemen in meerjarige perspectiefnota's van het maatschappelijk vastgoed. Hierbij kan vooral worden gedacht aan verouderde monofunctionele sportvoorzieningen die centraal in wijken gelegen zijn en waar we bij renovatie maatschappelijke functies (o.a. buurthuis) aan kunnen toevoegen om zo de maatschappelijke waarde te optimaliseren. De mogelijkheden voor beter benutten gaan hier overigens over het optimaliseren van zowel de sportieve als de maatschappelijke benutting.

Om het gebruik te optimaliseren is het verder van belang dat iemand daar de regie op heeft en de verantwoordelijkheid voor draagt. Vanwege de grote diversiteit in beheervormen is nu soms onduidelijk wie het gebruik kan vergroten of een belang heeft om dit te doen. Een goed overzicht van verantwoordelijkheden en inzicht in de belangen van verschillende partijen bij beter gebruik kan helpen om tot een betere samenwerking te komen om sportaccommodaties beter te benutten. Daarnaast kan hier een professional meerwaarde hebben. Te denken valt aan de inzet van een buurtsportcoach of een sportparkmanager.

Optimale wisselwerking hardware, orgware en software met de context

In dit document onderstrepen we op meerdere plekken het belang van hardware, orgware en software bij het beter benutten van sportaccommodaties. En wat in de ene wijk succesvol

is, niet dat per se ook in een andere wijk. Om een ontmoetingsplek voor de wijk te zijn moet een sportaccommodatie binding hebben met de wijk en aansluiten op de wensen en behoeften van de inwoners in die wijk. Daarmee is er niet één oplossing of één ideale mix van elementen die een sportaccommodatie succesvol maakt. Wel zijn er diverse ontwikkelingen op hardware-, orgware- en softwareniveau die kunnen bijdragen aan betere benutting van sportaccommodaties.

Hardware:
- multi-inzetbare velden;
- modules in binnensportaccommodaties (urban sports-elementen, gamification, de Nieuwe Gymzaal van InFit, etc.);
- sportparken die worden opengesteld (open sportparken) of waar vrij toegankelijke voorzieningen op worden toegevoegd (calisthenics, survivalparcours, etc.);
- maatschappelijke functies toevoegen aan gebouw.

Orgware:
- sportbonden die veranderingen doorvoeren (blaashallen toestaan, flexibele speeldagen, etc.);
- gemeenten die hun exploitatiemodel aanpassen (differentiatie, onderverhuur, etc.);
- inzet van buurtsportcoaches, sportparkmanagers e.d.;
- integreren van sportieve BSO's, samenwerkende verenigingen (o.a. clubhuis delen, gezamenlijk aanbod).

Software:
- inzet voor bewegingsonderwijs;
- aangepaste sportactiviteiten (knotshockey, 35+ voetbal, etc.);
- goedkopere lidmaatschapsvarianten/activiteiten.

Voor een goed gebruik van een sportaccommodatie is verder van belang dat het bottom-up ontstaat. Hierbij wordt door de experts gerefereerd aan samenwerkingen die bijvoorbeeld in het kader van het lokale sportakkoord zijn ontstaan. Dit is onder andere in Losser succesvol geweest bij het optimaliseren van het gebruik van een sportpark door een verdergaande samenwerking tussen lokale partijen. Daarnaast is er een voorbeeld beschikbaar van een brede samenwerking in Haaksbergen voor de ontwikkeling van ontmoetingspark de Greune (Migchielsen, 2020).

Naast de sportieve benutting speelt de maatschappelijke benutting een rol. Hierbij is het goed om ook na te denken over verbindingen met andere domeinen, zoals het sociaal domein, zorg en welzijn. Dat gaat dan niet alleen om ruimte bieden aan of samenwerken met een fysiotherapiepraktijk. Ook valt te denken aan het inzetten van sportinitiatieven die van maatschappelijke betekenis zijn, zoals de projecten van Stichting Life Goals, het programma GoldenSports of de Voetbalwerkplaats (Schijvens, et al., 2021). Andere voorbeelden zijn maatschappelijke functies toevoegen aan de gebouwen. Hierbij valt te denken aan een buurthuisfunctie incorporeren of dienst doen als voedselbank, zoals bij NWC Asten, of als locatie waar maaltijden worden verzorgd voor buurtbewoners, zoals bij Zuid-Oost United (Janssens, 2018).

Welke data en technologie we kunnen inzetten om informatie over beschikbaarheid van sportinfrastructuur toegankelijk te maken

We hebben een aantal goede voorbeelden benoemd van online systemen die het mogelijk maken om inzicht te krijgen in beschikbare sportinfrastructuur en deze te reserveren voor gebruik. Zo maakt het Meet & Play-concept van de KNLTB het voor tennisverenigingen mogelijk eigen tennisbanen te verhuren aan niet-leden op momenten dat de eigen leden hier geen gebruik van maken. De vraag die openstaat is in welke mate deze en andere initiatieven navolging kunnen krijgen bij andere typen sportaccommodaties. De gedachte is dat het met de snelle ontwikkeling van data en technologie mogelijk moet zijn voorwaarden te scheppen om laagdrempelig gebruik te maken van sportaccommodaties en beter toegang te krijgen tot sportaccommodaties en inzicht in de mogelijkheden om hier gebruik van te maken.

Wat beter benutten oplevert

In de toelichting op het wicked problem spreekt ZonMw van verschillende voordelen van betere benutting van sportaccommodaties. De white paper laat zien dat we die voordelen zowel binnen als buiten de sportsector kunnen zoeken. Het is daarom van belang breder inzicht te krijgen in de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties en mogelijkheden om deze maatschappelijke waarde te vergroten. Hierbij kunnen we voortbouwen op inzichten uit huidige studies hiernaar die gebruikmaken van de SROI, de MKBA en de SDG's. Inzicht in de maatschappelijke waarde kan urgentie toevoegen aan het vraagstuk van beter benutten en aanknopingspunten bieden om gericht te werken aan het vergroten van de maatschappelijke waarde van sportaccommodaties.

Referenties

Autoriteit Consument & Markt (2016). Naar sportieve concurrentie. *Een analyse van de nalevingsregels uit de Wet Markt en Overheid door gemeenten bij de exploitatie van gemeentelijke sportaccommodaties.*

Dalhuisen, C., Schots, M., & Van der Meijde, L. (2022). Duurzaamheid. In: R. Hoekman, M. Schots, & D. Ruikes (Reds.), *Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2022* (pp. 25-54). Mulier Instituut.

Davies, L., Taylor, P., Ramchandani, G., & Christy, E. (2021). Measuring the social return on investment of community sport and leisure facilities. *Managing Sport and Leisure*, *26*(2), 93-115.

De Blaay, N., Van Leijenhorst, J., El Khetabi, M., Van der Grinten, M., Marlet, G., & Larsen, V. (2007). *Maatschappelijke kosten-batenanalyse Brede School.* Berenschot, Oberon & Stichting Atlas voor Gemeenten.

Europese Unie. (2022). *Special Eurobarometer 525: Sport and Physical activity.*

Floor, C., Wezenberg-Hoenderkamp, K., & Hoekman, R. (2020). *Planningsinstrument zwembaden: instrumentarium voor behoeftebepaling aan overdekt zwemwater binnen gemeenten en regio's.* Mulier Instituut

Gemeente Eindhoven (2019). *Raadsinformatiebrief Beleidsregels multifunctioneel gebruik sportvoorzieningen.*

Gemeente Rotterdam (2018). *Schoolkeuzemotieven van ouders. Een literatuurstudie.*

Grubben, M., & Hoekman, R. (2021). Van binnen sporten naar buiten sporten. Of thuis! Veranderingen sportaccommodatiegebruik tijdens de coronapandemie. *Sportaccom*, *2021*(4), 38-45.

Grubben, M., Wiertsema, S., Hoekman, R., & Kraaykamp, G. (2022). Is working from home during COVID-19 associated with increased sports participation? Contexts of sports, sports location and socio-economic inequality. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *14*(19), 10027. https://doi.org/10.3390/ijerph191610027

Hoekman, R. (2018). *Sport policy, sport facilities and sport participation: a socio-ecological approach* [Proefschrift]. Radboud Universiteit.

Hoekman, R. (2016). Voetbalaccommodaties. In: H. Van der Poel, K. Wezenberg-Hoenderkamp & R. Hoekman (Reds.), *Sportaccommodaties in Nederland: kaarten en kengetallen* (pp. 146-169). Arko Sports Media & Mulier Instituut.

Hoekman, R., Cevaal, A., & Collard, D. (2011). *Sportinfrastructuur in Nederland: quickscan sportaccommodaties en sportorganisaties.* Mulier Instituut.

Hoekman, R., & Van der Poel, H. (2009). Sport: speelbal voor ruimtelijke ordening. *Rooilijn*, *42*(7), 458-465.

Hoekman, R., & Van der Maat, K. (2017). *Monitor Lokaal Sportbeleid 2016: faciliteren, activeren en inspireren.* Mulier Instituut.

Hoekman, R., Wezenberg-Hoenderkamp, K., & Van den Dool, R. (2015). Sport, ruimte en tijd. In A. Tiessen-Raaphorst (Red.), *Rapportage Sport 2014* (pp. 166-184). SCP.

Hoekman, R., Breedveld, K., & Kraaykamp, G. (2016). A landscape of sport facilities in the Netherlands, *International Journal of Sport Policy and Politics*, *8*(2), 305-320.

Hollander, E., & Davids, A. (2022). *Gemeentelijke zwembaden in Nederland: infographic.* Mulier Instituut

Hoogendam, A., Steenbergen, J., Van Kalmthout, J., & Reitsma, M. (2022). Vitale sport- en beweegaanbieders. In: M. Reitsma, A. Hoogendam, R. Kwaasteniet & H. van der Poel (Reds.), *'Sport verenigt Nederland'. De oogst van het sportakkoord. Voortgangsrapportage juni 2022* (pp. 43-58). Mulier Instituut.

Høyer-Kruse, J., Iversen, E., & Forsberg, P. (2017). *Idrætsanlægs benyttelse og brugernes tilfredshed.* University of Southern Denmark

Janssens, J. (2018). Het grote ideeënboek voor sportclubs. *Inspiratie uit de praktijk*. Stichting NL Sportclub.

Koopmans, C. (2014). *Waarom maatschappelijke kosten-batenanalyse? Informatie ten behoeve van de Algemene Leidraad voor Maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA)* [SEO-rapport Nr. 2014-12]. SEO Economisch Onderzoek.

Migchielsen, R. (2020). *Hink, stap en spring. Duurzame organisatie en financieringsmodellen in de sport*.

Ministerie van VWS (2018). *Nationale Sportakkoord 2018-2022*.

Ministerie van VWS, VNG, VSG, NOC*NSF & POS (2022). *Hoofdlijnen Sportakkoord II. Sport versterkt*.

Mol, P. J. (1998). *Geschiedenis van de sport in Amsterdam, 1918-1940. Groeiende gemeentelijke betrokkenheid*. Dienst Welzijn Amsterdam.

Muller, L. (2022, 22 november). *Sportclubs schreeuwen om hulp voor afhakende leden door stijgende kosten. Belangenbehartiger RVVB is petitie gestart om Nederlandse sportverenigingen te redden*. Sport & Strategie. https://www.sportenstrategie.nl/bonden/sportclubs-schreeuwen-om-hulp-voor-afhakende-leden-door-stijgende-kosten/

Nafzger, P., & Hoekman, R. (2021). *Meervoudig gebruik sportparken. Een evaluatiestudie naar de maatschappelijke meerwaarde van Fysio PP op Sportpark Molenvliet*. Mulier Instituut.

NOC*NSF (2022). *NOC*NSF Sportdeelname index september 2022*.

Oldenkotte, G. (2022). *Het verborgen leed dat kostenstijging heet*. https://sportvelden.info/het-verborgen-leed-dat-kostenstijging-heet/

Oosting, R. (2021, 4 november). *MFA Portaal deelt kennis over multifunctionele sportaccommodaties*. SportknowhowXL. https://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/nieuwsberichten/nieuwsbericht/143852/mfa-portaal-deelt-kennis-over-multifunctionele-accommodaties

Pulles, I., Van Eldert, P., & Van der Poel, H. (Reds.) (2021). *Monitor Sport en corona IV: De gevolgen van coronamaatregelen voor de sportsector*. Mulier Instituut.

Raad van Europa (2021). *Revised European Sport Charter*.

Rebel & Mulier Instituut (2019). *De Social Return On Investment (SROI) van sport en bewegen*.

Rodriquez, I. (2022). *Accessibility and the built environment*. Presentation at European Presidency Conference, Sustainable and accessible sports infrastructure, 22 September, Prague.

Ruikes, D., Schadenberg, B., & Hoekman, R. (2022). *Huisvesting bewegingsonderwijs in het primair onderwijs. Perspectief van gemeenteambtenaren op de wettelijke verplichting vanaf schooljaar 2023-2024* [Factsheet 2022/11]. Mulier Instituut

RVVB (2022). *Verenigingsbestuurders bezorgd en voelen zich niet gesteund*.

Schadenberg, B., Wezenberg-Hoenderkamp, K., & Hoekman, R. (2020). *Binnensportaccommodaties in Nederland: aanbod, gebruik en planning van sporthallen, sportzalen en gymzalen*. Mulier Instituut.

Schadenberg, B., & Van Eldert, P. (2020). *Kostendekkendheid van gemeentelijke sportaccommodaties* [Factsheet 2020/26]. Mulier Instituut.

Scheerder, J. (2007). *Tofsport in Vlaanderen. Groei, omvang en segmentatie van de Vlaamse recreatiesportmarkt*. F&G Partners.

Scheerder, J. (2020). Established models of European sport revisited from a socio-politological approach. In N. R. Porro, S. Martelli, & A. Testa (Reds.). *Sport, welfare and social policy in the European Union* (pp. 153-168). Routledge.

Schijvens, L., Van den Berg, L., & Wouters, S. (2021). *Kies voor een sociaal sportinitiatief en behaal succes in het sociaal domein*. https://www.allesoversport.nl/thema/meedoen-door-sport-en-bewegen/kies-voor-een-sociaal-sportinitiatief-en-behaal-succes-in-het-sociaal-domein/

Schoemaker, J., Reitsma, M., Van Kalmthout, J., Hoeijmakers, R., & Van de Ven, R. (2021). *Gelderse open clubs en vitale sportparken. Opbrengsten en succes- en verbeterfactoren bij de ontwikkeling van Open Clubs & Vitale Sportparken*. HAN & Mulier Instituut.

Schotanus, F. (2020a). *Routekaart verduurzamen sport voor gemeenten*. Kenniscentrum Sport & Bewegen.

Schotanus, F. (2020b). *Routekaart verduurzamen sport voor verenigingen.* Kenniscentrum Sport & Bewegen.

Schots, M., & Schadenberg, B. (2020). *Open sportparken in Nederland* [Factsheet 2020/44]. Mulier Instituut.

Schots, M., & Wezenberg-Hoenderkamp, K. (2022). Landschap van sportaccommodaties. In R. Hoekman, M. Schots & D. Ruikes (Reds.), *Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2022* (pp. 14-24). Mulier Instituut.

Sectoroverleg Sport (2022). Aan de Commissie Sport en de woordvoeders *Sport Tweede Kamer.*

UEFA, (2015). *The UEFA GROW SROI Model: Valuing the impact of football participation in Europe.*

Van der Poel, H., Wezenberg-Hoenderkamp, K., & Hoekman, R. (2016). *Sportaccommodaties in Nederland: kaarten en kengetallen.* Mulier Instituut/Arko Sports Media.

Van Eldert, P., & Schadenberg, B. (2022). Exploitatie, beheer, financiering en openstelling. In: R. Hoekman, M. Schots & D. Ruikes (Reds.), *Jaarrapport Duurzame Sportinfrastructuur 2022* (pp. 55-74). Mulier Instituut.

Van Eldert, P. (2022). *Monitor sportuitgaven gemeenten 2021: gemeentelijke uitgaven aan sport in de periode 2017-2021.* Mulier Instituut.

Van Holsteijn, I., & Scholte, D. (2022). *Open Sportpark: zo benut je de schaarse ruimte beter.* https://www.allesoversport.nl/thema/beleid/open-sportpark-zo-benut-je-de-schaarse-ruimte-beter/

Vonk, R. A. A., Hilderink, H. B. M., Plasmans, M. H. D., Kommer, G. J., & Polder, J. J. (2020). *Toekomstverkenning zorguitgaven 2015-2060. Kwantitatief vooronderzoek in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Deel 1: toekomstprojecties* [RIVM-rapport 2020-0059]. RIVM.

Vos, J. (1998). *Recreatie in Rotterdam. Tussen burger en bestuur.* Boom.

VSG (2018). *Sport Stimuleert! Naar een optimale inzet van uw sportkapitaal. Visiedocument lokaal sport- en beweegbeleid.*

Waardenburg, M., Van den Hombergh, S., & Van Bottenburg, M. (2019). *Bouwen aan maatschappelijke waarden.* Universiteit Utrecht.

Wicker, P., Breuer, C., Lamprecht, M., & Fischer, A. (2014). Does Club Size Matter: An Examination of Economies of Scale, Economies of Scope, and Organizational Problems. *Journal of Sport Management*, 28, 266-280. http://dx.doi.org/10.1123/jsm.2013-0051

World Health Organization (2022). *Global status report on physical activity 2022.*

Bijlage 1: Experts

We hebben de volgende experts geconsulteerd:

1.	Richard Migchielsen	KCSB
2.	Maikel Waardenburg	Universiteit Utrecht
3.	John Machiels	SRO
4.	Norbert Bol	Building Values

Mulier Instituut
Sportonderzoek voor beleid en samenleving

Herculesplein 269
3584 AA Utrecht